

HISTÓRIA RÓMOV
METODIKA

HISTÓRIA RÓMOV

METODIKA

René Lužica

Metodika – história Rómov

Autor: prof. PhDr. René Lužica, ArtD.

Lektor: PhDr. Jozef Facuna, PhD.

Recenzenti: Mgr. Simona Radovská, PhDr. Jozef Facuna, PhD.

Jazyková korektúra: Mgr. Božena Mizerová

Grafický dizajn a obálka: Mgr. art. Barbora Kopnická, ArtD.

Vydal: Národný inštitút vzdelávania a mládeže, Pracovisko Pluhová 8, Bratislava

Tlač: Centrum polygrafických služieb MV SR, p. o.

Počet strán: 67

Náklad: 500 ks

Publikácia Metodika – história Rómov reprezentuje názory autora tejto publikácie. Národný inštitút vzdelávania a mládeže nezodpovedá za názory prezentované v tejto publikácii. Autorské práva sú vyhradené a vykonáva ich vydavateľ. Akékoľvek rozmnožovanie časti alebo celku diela akýmkoľvek spôsobom v slovenskom, ale aj v inom jazyku bez písomného súhlasu vydavateľa je zakázané.

Publikácia Metodika – história Rómov je výstupom preddefinovaného projektu *Inovatívne vzdelávanie učiteľov s cieľom zvýšiť ich interkultúrne kompetencie vo vzdelávacom procese rómskych žiakov*, ktorý je financovaný z Nórskeho grantov a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Ďakujeme občianskemu združeniu Jekhetane-spolu za poskytnutie fotografií, ktoré sú uvedené v prílohe *Osobnosti*.

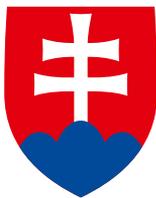
© Národný inštitút vzdelávania a mládeže Bratislava, 2023

ISBN 978-80-565-1575-4

EAN 9788056515754

Norway
grants

NIVAM

NÁRODNÝ INŠTITÚT VZDELÁVANIA A MLÁDEŽE

Working together for a green, competitive and inclusive Europe
Working together for an inclusive Europe

Spolu s Rómami dosiahneme viac – Together with Roma, we will achieve more – Jekhetane le Romenca buter keraha

www.norwaygrants.sk

PodĎakovanie za podporu:

Projekt s názvom „*Inovatívne vzdelávanie učiteľov s cieľom zvýšiť ich interkultúrne kompetencie vo vzdelávacom procese rómskych žiakov*“ získal grant z Nórska prostredníctvom Nórskeho grantov v sume 1 326 000 €. Projekt bol spolufinancovaný v sume 234 000 € zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky. Cieľom projektu je systémove podporovať zavedenie vyučovania rómskeho jazyka a literatúry, rómskej kultúry a rómskej histórie na všetkých stupňoch vzdelávania v rámci školských vzdelávacích programov škôl so žiakmi z rómskych komunít, podpora interkultúrneho vzdelávania, demokratického a inkluzívneho školského prostredia.

Thanks for the support:

The project entitled „*Innovative Training of Teachers to Increase Intercultural Competences of Teachers in the Educational Process of Roma Pupils*“ was awarded from Norway through the Norway Grants in the amount of 1 326 000 €. The project was co-financed in the amount of 234 000 € from the state budget of the Slovak Republic. The aim of the project is to systematically support the introduction of the teaching of Romani language and literature, Roma culture and history at all levels of education within the school curricula of schools with pupils from Roma communities, to promote intercultural education, democratic and inclusive school environments.

Obsah

Prečo metodika o histórii Rómov?	5
Všeobecný úvod	6
Z Indie do Európy	8
Príchod do Európy	10
Osmanská ríša	12
Valašsko a Moldavsko	13
Stredná a západná Európa	15
Rakúsko – Uhorská ríša	17
Ruské impérium	20
Veľké zatýkanie „Cigánov“ v Španielsku	21
Druhá vlna vysťahovalectva	23
Rakúsko, Uhorsko a Maďarsko 1850 – 1938	25
Sovietsky zväz pred II. svetovou vojnou	28
Holokaust, koncentračné tábory	30
Situácia tých, čo prežili koncentračné tábory	38
Prístup komunistických krajín k Rómom	40
Inštitucionalizácia a emancipácia	49
Tretia vlna migrácie	53
Rómska národnostná menšina na Slovensku po roku 1989	58
PRÍLOHA – Osobnosti	62
Literatúra	65
Zoznam skratiek	67

Prečo metodika o histórii Rómov?

Učebnica *Rómovia/História* zaplňa v našom vzdelávacom systéme medzeru zanedbanej tvorby publikácií zameraných na históriu Rómov. Podobne ako monografia s názvom *Cikáni* od Angusa Fräsera (český preklad vyšiel v roku 1998) môže slúžiť ako učebnica o histórii Rómov. Autori oboch publikácií sa však len minimálne zamerali na „zviditeľnenie“ histórie Rómov na Slovensku, resp. v Československu. Na záver českého prekladu monografie *Cikáni* sú uvedené stručné dejiny Rómov v Čechách a na Slovensku, ktoré orientujú čitateľa v paralelnom historickom čase v našich podmienkach. Učebnica *Rómovia/História* popisuje najdôležitejšie historické udalosti a procesy previazané s Rómami. Mnohé z nich sa odohrali aj na historickom teritóriu Slovenska, ale nie sú v nej uvedené.

Metodika k učebnici *Rómovia/História* obsahuje vysvetlenia mnohých pojmov, otázky, ako chápeme a interpretujeme texty učebnice. Ťažiskom sú doplnujúce texty, ktoré približujú paralelné historické udalosti odohrávané sa na teritóriu Slovenska, resp. Československa. Osobnosti uvedené v metodike predstavujú ľudí, ktorí sa zapísali najmä do nenapísanej histórie Rómov na Slovensku a v Československu. Poznámky, ukážky archiválií, svedectvá detailnejšie vysvetľujú niektoré historické skutočnosti. Cieľom metodiky je vytvoriť kompaktný text, ktorý má prispieť k tomu, aby história Rómov na Slovensku nezostala pre nás i európsku históriu „neznámou minulosťou“.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Asimilácia – prispôsobovanie, splynutie utlačanej skupiny, národnostnej menšiny, národa s početnejším, vládnuším národom. Dôsledkom je zánik materského jazyka, kultúry utlačanej skupiny, menšinovej národnosti, národa.

Cigáni – historické označenie v slovenskom jazyku (etnonym) príslušníkov deklarovanej rómskej národnostnej menšiny (1991). V starogréckom jazyku boli pomenovaní ako „Athingani“ (nedotknuteľní, v Byzancii nepravdivé označenie príslušníkov náboženskej sekty). V Byzancii vznikli dve základné pomenovania: „Athinganos“, od ktorého sa odvodzujú názvy v slovanských jazykoch (Cigáni), v nemčine (Zigeuner), v taliančine (Zingaro) a iné. Z etnonymu „Aiguptos“ (Egyptania) sa v angličtine odvodzuje Gypsy, v španielčine Gitano, vo francúzštine Gitan a iné.

Deportácia – nútené vystaňovanie, vysídlenie v rámci jednej krajiny, resp. do inej krajiny.

Emancipácia – proces vyslobodenia sa zo závislosti, útlaku, moci, z nevýhodného postavenia, zrovnoprávnenie.

Etnonym – pomenovanie príslušníkov určitej skupiny, národnostnej menšiny, národa v jazyku vládnuceho väčšinového národa (Cigáni, Gypsy).

Etnonym – pomenovanie príslušníkov určitej skupiny, národnostnej menšiny, národa v jazyku vládnuceho väčšinového národa (Cigáni, Gypsy).

Etnos – národ, národná, národnostná menšina, kmeň.

Exonym (autonym) – pomenovanie skupiny, národnostnej menšiny, národa v materinskom jazyku (Rómovia/Roma, Valašskí Rómovia/Wlachike Roma).

Genocída – vyhladenie, likvidácia inej skupiny, národnostnej menšiny, národa vládnuším národom.

Heterogénne etnikum – nejednotný, rôznorodý národ, národnostná menšina, napr. používanie rôznych variet materinského jazyka, lokálne a regionálne odlišnosti v kultúre národnostnej menšiny.

Históriografia – dejepisectvo, veda o minulosti.

Integrácia – spojenie, zjednotenie do jedného celku, napr. vytvorenie štátu, kultúrnej autonómie národnostnej menšiny v rámci štátu.

Internácia – nútený pobyt na vykázanom mieste, napr. väzenie, internačný tábor.

Kompenzácia – vzájomné vyrovnávanie, získanie náhrady, napr. odškodnenie vojnových obetí z radov národnostnej menšiny.

Ľudské práva – práva, ktoré prislúchajú každému človeku od narodenia, napr. právo na život, osobnú slobodu a bezpečnosť, slobodu prejavu, svedomia, spolčovania atď..

Marginalizácia – proces sociálneho vylúčenia v rámci ktorého je niekto, určitá skupina (lokálna komunita), národnostná menšina vylúčená väčšinovým národom na okraj spoločnosti.

Pejoratívum – záporné slovo poukazujúce na skutočné i pripísané negatívne ľudské vlastnosti, napr. lenivosť, príživníctvo, fluktuácia, kriminalita.

Perzekúcia – stíhanie, prenasledovanie pre politickú, rasovú, etnickú, náboženskú a inú príslušnosť.

Rómovia – pôvodne pochádzajú z príslušníkov nízkych kást v Indii. V Európe sú najpočetnejšou národnostnou menšinou bez vlastného územia. Autonym Rómovia nahrádza pejoratívny etnonym Cigáni. Pojem poznajú a používajú všetci Rómovia vo svojich jazykových varietach v zmysle manželstvo, muži.

Segregácia – cielené vylučovanie, oddeľovanie jednotlivca, skupiny, národnostnej menšiny podľa určitých kritérií, napr. rasové, etnické, politické, náboženské, sociálne a iné.

Stigmatizácia – označkovanie, etiketizácia jednotlivca, skupiny, národnostnej menšiny podľa špecifického rysu, ktorý môže byť chápaný ako nežiaduci. Rys môže byť telesný, psychický, charakterový, rasový, etnický, náboženský, sociálny.

Subetnické skupiny Rómov – vznikli na základe príbuzensko-profesijno-geografickej skupiny. Tradične mužskí potomkovia dedili profesiu svojich otcov, napr. rôzni remeselníci, hudobníci. Na uvedenom základe vznikla sociálna stratifikácia, ktorá určuje vzťahy medzi skupinami, napr. pri výbere životnej družky/manželky.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Kasta – spoločenská skupina, ktorá je prísne vymedzená oproti iným skupinám – kastám. Je definovaná v oblasti práva, ekonómie, sociálneho postavenia, vlastných rituálov. Členstvo v kaste sa získava narodením, nedá sa prestúpiť z jednej kasty do druhej.

Kultúrna antropológia – vedecké štúdium človeka a kultúry. Kultúra vystupuje v podobe výtvorov ľudskej práce (artefakty), sociokultúrnych regulatívov (normy, hodnoty, pravidlá, idey, vzory správania), inštitúcií organizujúcich ľudské správanie.

Legenda – literárne zaznamenané rozprávanie nepodložené historickými faktami o určitej osobe, skupine, historickej udalosti.

Mýtus – príbeh, ktorý nemá autora, len rozprávača. Mýtus sa prenáša z generácie na generáciu. Mýtický príbeh sa odohráva v dávnej minulosti, časovo neurčitej dobe.

Nomádi – kočovnícky spôsob života postavený na sťahovaní, neustálom pohybe, cestovaní. Opozitom je presídľovanie, ktoré je z určitých politických, mocenských dôvodov nanútené.

Populačná genetika – populácia je súhrn biologických jedincov (obyvateľov) v určitej dobe na určitom území. Genetika skúma problematiku vývinu, premenlivosti, resp. dedičnosti konkrétnej populácie v určitej dobe na určitom území.

Porovnávacía lingvistika – empirická disciplína skúmajúca zmeny, porovnáva (komparuje) rôzne stupne príbuznosti medzi dvomi i viacerými jazykmi.

Rituál – označuje individuálny, kolektívny spôsob správania, ktorý je štandardizovaný, t. j. založený na tradičných pravidlách. Udržiava tzv. rituálnu čistotu, pomocou ktorej určitá skupina udržuje a upevňuje svoje normatívne usporiadanie a organizáciu.

Orálna história – výskumná metóda získavajúca fakty, svedectvá o historických udalostiach, skutkoch, predkoch pohľadom „obyčajných ľudí“. Jedná sa o fakty, svedectvá zafixované, tradované v pamäti informátorov, svedkov, ktoré sú podané formou individuálneho rozprávania.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Odkiaľ pochádzali Luriovia a čo bolo ich úlohou v Perzii?
2. Ktoré povolania vykonávala kasta Dómov v Indii?
3. Ako sa živili Athingani v Byzancii?
4. Kde sa nachádza Malý Egypt, prečo sa uvedené územie nazýva Malým Egyptom?
5. Ako sa nazývali a čím sa živili obyvatelia Malého Egypta?
6. Ukážte na mape migračné cesty Rómov z Indie do Európy.

DOPLŇUJÚCI TEXT

Istý Székely von Doba upozornil verejnosť vo Wiener Anzeigen, že 6. novembra 1763 ho navštívil kníhtlačiar Stephanus Pap a rozprával mu príbeh, ktorý počul od istého teológa z okolia Komárna. Keď totiž tento muž menom Vály (István Vályi, poz. aut.) študoval na univerzite v Leidene a v Utrechte (1753 – 1754), zoznámil sa s tromi mladými študentmi z Malabaru (Sri Lanka, poz.aut.) a spozoroval, že ich jazyk sa podobá jazyku Cigánov v Uhorsku. Využil vhodnú príležitosť a podľa ich vysvetľovania si zapísal asi tisíc slov z ich jazyka (...). Keď sa Vály vrátil z univerzity, prihovoril sa doma malabarskými slovami Cigánom a oni mu porozumeli, slová správne preložili (...). Heinrich Grellmann sa tejto správy chopil a už zbežné porovnanie s indickými jazykmi mu ukázalo, že pôvod Cigánov treba hľadať v Indii (Horváthová, 1964, s. 17).

OSOBNOSTI

Štefan Vály (Vályi István) kalvínsky duchovný v Almáši (Komárňanská župa).

Jacob Rüdiger (1782), Heinrich Grellmann (1783) na základe Vályiho svedectva presvedčivo dokázali pomocou porovnávacej lingvistiky indický pôvod Rómov. Položili vedecké základy štúdia rómskeho jazyka – Romistiky.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Falzifikát – falšovaná, nepravá listina, obraz, kniha, predmet.

Glejt – stredoveká sprievodná listina zabezpečujúca držiteľovi bezpečný a voľný pohyb na určitom území.

Kresťania – odvodené od slova Kristus. Kresťanom je každý človek, ktorý uveril v Ježiša Krista a prijal ho ako svojho Spasiteľa a Pána.

Pohania – označenie každého, kto vyznáva náboženstvo, ktoré je odlišné od náboženstva krajiny v ktorej sa zdržuje alebo žije. Pojem podobne označuje každého, kto sa nehlási k žiadnemu náboženstvu (ateisti, neverci).

Tatári – pôvodne kočovnícky kmeň turkického pôvodu zo strednej Ázie. Boli súčasťou mongolského vpádu do Európy v prvej polovici 13. storočia. Tatarstan sa nachádza v juhovýchodnej európskej časti Ruskej federácie.

OTÁZKY

1. Aký spoločenský obraz o Rómoch sa vytvoril v stredovekej Európe?
2. Na základe čoho boli kráľovské mestá prinútené otvoriť mestské brány a postarať sa o kočujúcich Rómov?
3. Z akých príčin vznikol konflikt obyvateľov Paríža s kočujúcimi Rómami?

DOPLŇUJÚCI TEXT

V 14. storočí neboli Cigáni už žiadnou zvláštnosťou ani v strednej Európe. Spišskonovoveský richtár Ján Kunch v opise majerov zo 14. storočia uvádza, že v roku 1322 v okolitých lesoch patriacich rodine Mariássyovcov sa potulujú Cigáni. V roku 1329 sa spomínajú v Sabolčskej župe. V rokoch 1377 a 1381 v Zemplínskej župe(...). V Solnočkej župe máme z roku 1388 doloženú obec Ciganvaja. V roku 1389 sa spomína v Šomodskej župe poddaný, ktorý sa volal Georgius Cigany (Horváthová, 1964, s. 36). Roku 1417 prešla južným Slovenskom početná skupina Cigánov, ktorá sa neskôr rozdelila na viaceré skupiny smerujúce do západoeurópskych krajín (...). V roku 1423 dostali na Spišskom hrade ochrannú sprievodnú listinu od cisára Žigmunda, ktorá im podstatne uľahčila prenikanie do ďalších krajín a získavanie iných glejtov (...). Spiš bol súčasne jednou z prvých oblastí na Slovensku, kde sa Cigáni začali usadzovať.

Vždy dávali prednosť bohatším krajom pred chudobnejšími, pretože dobre vedeli, že tam skôr nájdú obživu. Spiš bol v tom období jedným z najbohatších krajov nielen na Slovensku, ale aj v celom Uhorsku. Spišský hrad a jeho okolie poskytovali rozmanité zárobkové možnosti. Niektorí Cigáni – kováči už vtedy boli usadení (...). Povinnosti mali pre hrad. Pripravovali drevo, dodávali lesné ovocie, sušili huby, krmili ošípané atď. (...). Mnohí Cigáni prevzali funkciu beharov. Ich povinnosťou bolo vykonávať pre panstvo pri poľovačkách najrôznejšie služby, ako naháňať zver, pripravovať a nosiť potravu, vodiť a opatrovať poľovnícke psy atď. (Horváthová, 1964, s. 97).

OSOBNOSTI

Žigmund (Siegmund) Luxemburský (1368 – 1437) rímsky cisár, český a uhorský kráľ.

Martin V. Rímsky pápež v rokoch 1417 – 1431. Pápežský glejt bol skôr pravý ako falzifikát.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Cech – profesijné združenie remeselníkov, obchodníkov v stredovekej a novovekej Európe, ktoré chránilo hospodárske, sociálne a politické záujmy svojich členov. Cechové artikuly určovali výrobnú, samosprávnú a sociálnu organizáciu. Každý cech mal svojho cirkevného patróna a sviatok, zástavu, znak a uniformu.

Proletariát – v Rímskej ríši príslušníci najchudobnejšej, nemajetnej vrstvy mestského obyvateľstva. Vo feudálnej spoločnosti bezzemok nevlastiaci pôdu. V kapitalistickej spoločnosti námezdný robotník predávajúci svoju pracovnú silu.

Sandžak – dobyté územie, správna oblasť, ktorá administratívne sa stala súčasťou Osmanskej ríše. Cigánsky sandžak (Cingene Sandžak) existoval v súčasnej európskej časti Turecka okolo mesta Edirne. Tu žili kočujúci i usadení Rómovia, ktorí sa venovali poľnohospodárstvu.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Ako Turci využili Rómov v tureckej armáde?
2. Koľko rómskych rodín žilo v Osmanskej ríši na základe daňových súpisov?
3. Porovnajzte postavenie usadených a kočujúcich Rómov, resp. kresťanov a moslimov.
4. Ktoré remeselnícke cechy v Istanbule boli rómske?
5. V ktorom priemyselnom odvetví sa uplatnil „cigánsky proletariát“?
6. Nájdite na mape bývalý rómsky sandžak.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Hotentot – nechápajúci, nezrozumiteľne sa vyjadrujúci človek. Koloniálny etnonym príslušníka lovecko-zberačského etnika v Južnej Afrike, Namíbií, Botswane. Autonym Khoisan, Sanovia.

Postrk – policajný doprovod na určené miesto, napríklad na nútené usadenie, do pracovného tábora.

OTÁZKY

1. Kto mohol vo Valašsku a Moldavsku vlastniť rómske rodiny?
2. Ktoré práce vykonávali rómske rodiny?
3. Aké bolo postavenie usadených (Rumungro) a kočujúcich rodín (Valašskí, Olašskí)?
4. Existujú aj v súčasnosti rozdiely medzi usadenými a pôvodne kočujúcimi Rómami?

Poznámka

Ruman bol poddaný/otrok svojho pána. Rumungro sa z valašskej/olašskej variety rómskeho jazyka neprekladá v zmysle uhorský poddaný/otrok, ale ako Uhorský Róm. Usádzaní Uhorskí Rómovia už neboli chápaní ako praví „čistí/žuže“ Rómovia. Valašskí/Olašskí Rómovia sa od tzv. Rumungrov aj v súčasnosti dištancujú.

DOPLŇUJÚCI TEXT

V 17. storočí dostávajú niektoré skupiny Cigánov povolenia usadiť sa na perifériách mestečiek alebo dedín. V týchto prípadoch išlo pravdepodobne o kočovných alebo polokočovných Cigánov domácich, ktorí sa pohybovali stále v jednom kruhu a domácomu obyvateľstvu neboli neznámi. Vracat' sa opäť na tie isté miesta im dovoľoval spôsob ich obživy, pri ktorom hlavný zdroj príjmov predstavovalo remeslo, najmä kováčstvo. O snahe mnohých Cigánov prejsť na usadlý spôsob života svedčia nielen niektoré z uvedených dokladov. Niektoré informácie nám v tomto smere poskytuje aj súpis domácich Cigánov v Liptove z roku 1651. Pri Štrbe, Važci, na Čiernom Váhu pri Liptovskom Hrádku,

Podturni, Sv. Mare, Liptovskom Michale, Liptovských Sliačoch, Liskovej, Lúčkach, Ružomberku a pri Gombáši bolo usadených spolu 96 rodín. Zamestnaním boli všetci kováči, korytári, košíkári, štetkári, črevári. Ako vedľajšie zamestnanie mal každý uvedené, že hrá na husliach. Magistrát mesta Ružomberka povolil roku 1661 usadiť sa pri „Močiaroch“ štyrom cigánskym rodinám, aby pálili pre mesto vápno (Horváthová, 1964, s. 104).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Edikt – úradné nariadenie, vyhláška. Jedna z foriem výkonu kráľovskej moci.

Faraón – staroegyptský panovník. Prenesene etnonym Faraón, Faraóni vychádza z teórie o egyptskom pôvode Rómov (Gypsy ang., Gitan fran., Gitano špan.). Uvedený etnonym sa používal v minulosti aj na Slovensku.

Gaje – nútené trestanecké práce vykonávané na lodiach. Prenesene namáhavá, otrocká práca.

Komitát – župa, stolica, administratívne rozdelenie Uhorska.

Palatín – miestodržiteľ. Najvyšší kráľovský úradník.

Vajda – vodca, náčelník skupiny kočujúcich Rómov. Pojem vychádza zo šľachtického titulu vojvoda.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Popíšte nariadenia európskych panovníkov uplatňované voči Rómom.
2. Aký postoj zaujal voči kočujúcim Rómom palatín Juraj Thurzo?

DOPLŇUJÚCI TEXT

Začiatkom 18. storočia žili Cigáni vo väčších i menších skupinách pod právomocou svojich vajdov. Nariadenia zo 17. storočia zakazujúce prechádzanie z jednej stolice do druhej viedli postupne ku kočovaniu v rámci jednej stolice (...). Cigánskym vajdom vydávali stolice ochranné listy, ktorými im zaručovali slobodný pohyb v rámci stolice alebo panstva, pričom ich zaväzovali na vykonávanie rôznych remeselníckych, najmä kováčskych prác (...). Pod správou vajdov žili Cigáni na trebišovskom panstve. V roku 1734 to bolo 22 cigánskych rodín, ktoré spravovali vajdovia Peter a Ferencz. Vlastnili spolu 11 vozov a 22 koní. Sám vajda Ferencz mal 7 koní, ostatné rodiny po jednom, po dvoch. Jedna rodina mala pár volov, čo bolo iste zvláštnosťou. Skupina mala pevne stanovené svoje povinnosti (...). Každý týždeň musela sa na voze dostaviť do Trebišova striedavo jedna rodina ku kováčskym robotám. Počas žatvy museli zase cigánske rodiny vozit' alebo nosit' na pole vodu. Okolo Veľkej noci musela celá skupina

odkúpiť od panstva sud vína (...). Okrem týchto sa po krajine potulovali početné skupiny, ktoré nepodliehali žiadnej právomoci, prechádzali stoličné hranice a páchali krádeže a iné škody (...). Bratislavská stolica nechala v roku 1725 vyhotoviť veľkorozmerné obrazy, na ktorých bola nakreslená poprava túlavých Cigánov. V stolici rozvešali tieto obrazy na verejné miesta, na vysoké stĺpy. Pod každým obrazom bola aj prísna výstraha, ktorá zdôrazňovala, že takýto osud čaká všetkých potulných Cigánov, ak sa do troch týždňov neusadia (Horváthová, 1964, s. 112, 113).

OSOBNOSŤ

***Juraj VII. Thurzo** (1567 – 1616). Uhorský palatín. Vo vysokej štátnej funkcii podporoval katolíckych Habsburgovcov. Sám bol evanjelik a podporovateľ evanjelickej cirkvi. Ako vojenský veliteľ sa zúčastnil protitureckých vojen. Vo vzťahu ku kočujúcim Cigánom prejavoval ústretovosť a súcit.*

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Absolutizmus – forma vlády jednej osoby alebo úzkej skupiny, ktorá uskutočňuje výkon štátnej moci bez kontroly zastupiteľských inštitúcií a bez obmedzenia ústavou štátu.

Dekrét – právny predpis vydaný hlavou štátu, orgánom výkonnej moci s účinnosťou zákona.

Osvietenstvo – forma vlády, ktorá sa neopiera o nábožensko-politickú autoritu, ale orientuje sa na výsledky činnosti ľudského rozumu. Základom osvietenstva je empirické poznanie a racionalizmus.

Prevýchova – proces zámerného pôsobenia na mladú generáciu so snahou podriaďiť ju oficiálnym normám. Výsledkom prevýchovy príslušníkov menšiny je asimilácia do väčšiny.

Triviálne školy – deti sa učili základy gramotnosti a náboženstvo. Školy boli jednotriedne a učil v nich jeden učiteľ.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Charakterizujte dekréty cisárovnej Márie Terézie.
2. Z akých dôvodov boli rómom rodičom odoberané ich deti?
3. Poznáte dôvod, prečo cisárovná zakázala používať pomenovanie Cigáni?
4. Boli osvietenské opatrenia voči Rómom negatívne alebo pozitívne?

DOPLŇUJÚCI TEXT

Odoberanie detí Cigánom, ktoré boli pridelené do roľníckych a meštianskych domácností, bolo jedným z najdrastickejších momentov v snahách o asimiláciu Cigánov. Deťom sa malo dostať v rodinách pestúnov kresťanskej výchovy a súčasne sa mali priučiť roľníckej alebo remeselníckej práci. Vychovávateľa mali dostať za dievča do desiatich rokov a za chlapca do dvanástich rokov 12 zlatých. Za dievča od desiatich do štrnástich rokov 4 zlaté za rok (...). Deti museli Cigánom odoberať násilne, čo sa pochopiteľne neobišlo bez srdcervúcich výjavov. Napr. v Bratislavskej stolici zobrali Cigánom deti

v noci 21. decembra 1773. Výkriky detí sa miešali s nárekom rodičov, ktorí si od zúfalstva šklbali vlasy. Deti nad päť rokov boli odvezené vozmi a na vzdialených miestach ich odovzdali roľníkom na výchovu (...). Odrastené dievčatá mali slúžiť v domoch šľachticov, mešťanov alebo sedliakov. Iba na základe vysvedčenia, že statočne slúžilo v niektorej z rodín, mohlo dievča dostať povolenie na sobáš. Chlapci nad 16 rokov, ktorí boli fyzicky zdatní, mali byť odvedení za vojakov. Slabší nad 16 rokov, ako aj mladší od 12 rokov sa mali vyučiť niektorému remeslu (Horváthová, 1964, s. 120, 121).

Súpis z roku 1782 podáva desaťročné výsledky asimilačného úsilia (...). Počet cigánskeho obyvateľstva sa za krátku dobu značne zvýšil. Na Žitnom ostrove z 261 rodín na 302, spolu vyše 1500 osôb. Asimilačný proces tu však stále zaostával za inými stolicami. Uvedené rodiny mali spolu viac ako 850 detí. Z nich na výchove v roľníckych domácnostiach bolo iba 56, v službe 183, na remesle 12 a pri vojsku 9. Všetky ostatné deti zostávali doma pri rodičoch. Zo všetkých školopovinných detí, ktorých mohlo byť okolo 400, chodilo do školy len 13 (...). Z uvedených 302 rodín sa 71 živilo kováčstvom, 84 muzikanstvom, 110 príležitostnou manuálnou prácou, 9 žobraním. Zo všetkých rodín len jedna bola roľnícka (...). Najviac rodín žilo vo Veľkom Fedýmeši (15), v Šamoríne (13), vo Veľkom Mederi (12). Medzi priezviskami prevládali: Šarközi, Mezei, Šipoš, Rigó, Ujváry, Daniš, Buga, Mundi (Horváthová, 1964, s. 126).

Od roku 1768 vyšli v krajine na tento ľud sa vzťahujúce rôzne nariadenia a z nich odvođené najvyššie príkazy boli odoslané do jednotlivých žúp. V nich sa im zakazuje bývať v chatrčiach, v stanoch, sťahovať sa po krajine, obchodovať s koňmi, jesť uhynuté zvieratá, mať vajdu alebo vlastného richtára. Dokonca boli snahy celkom vykoreniť aj reč a meno tohto ľudu v krajine. Nemali sa viac volať Cigáni ale Neubauer (Noví roľníci), Uj Magyárok, (Noví Maďari), Noví sedliaci, Novosedliaci a nemali sa medzi sebou ani rozprávať vo svojej reči, ale v niektorej z ostatných krajinských rečí, takej, ktorá by bola pre nich najpriateľnejšia. Pred niekoľkými mesiacmi im bola určená doba, za ktorú sa majú zbaviť svojho starého spôsobu života, dokedy sa majú usadiť v mestách a dedinách, kde si majú postaviť riadne domy a chytiť sa poctivého zamestnania. Majú sa obliecť do sedliackych šiat, stať sa poddanými niektorého zemepána a majú riadne hospodáriť (Augustini, 1995, s. 61, 62).

OSOBNOSTI

Mária Terézia (1717 – 1780). Cisárovná Svätej rímskej ríše nemeckého národa, uhorská a česká kráľovná. Presadila ekonomické a školské reformy, podporovala rozvoj obchodu a poľnohospodárstva, reorganizovala armádu. Reprezentovala tzv. osvietenský absolutizmus. Pri vládnutí a presadzovaní reforiem a zákonov sa obklopila zborom poradcov. Školské reformy do praxe presadil jej nástupca na tróne, syn Jozef II.

Jozef II. (1741 – 1790). Najstarší syn Márie Terézie a Františka Lotrinského. Po smrti matky v roku 1780 korunovaný za cisára. Nariadil povinnú školskú dochádzku pre deti od 6 do 12 rokov. Vyučovanie bolo bezplatné. Absencia žiakov na vyučovaní bola trestaná. V každej obci, kde bola fara, sa zriadila škola.

Adam František Kollár (1718, Terchová – 1783, Viedeň). Dvorný radca a osobný poradca cisárovnej Márie Terézie v oblasti školskej reformy. Riaditeľ Dvornej knižnice vo Viedni.

Samuel Augustini ab Hortis (1729, Veľká Lomnica – 1792, Spišská Sobota). Teológiu a prírodné vedy študoval v Nemecku. Evanjelický farár v Spišskej Sobote. Autor významnej štúdie *Zigeuner in Ungarn* (1775), ktorá pôvodne vyšla v 39 článkoch vo Viedni. Bol podporovateľom osvietenských reforiem Márie Terézie.

Emília Horváthová (1931 – 1996). Etnografka, pedagogička, členka Komisie vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva (1969 – 1988). Autorka prvej etnograficko-historickej monografie *Cigáni na Slovensku* (1964).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Dekrét – všeobecne platný právny predpis vydaný orgánom výkonnej moci, hlavou štátu.

Impérium – cisárstvo, ríša, mocnosť.

Kolonizácia – osídlenie voľného územia alebo ovládnutie cudzieho územia s cieľom založiť kolonizačné osady – kolónie. Hostia – kolonizácia na pozvanie panovníka. V Uhorsku sa hostia – kolonisti z nemecky hovoriacich krajín zaslúžili o rozvoj baníctva, cechov, priemyselnej výroby, architektúry, urbanistiky.

Kozáci – subetnická skupina v rámci ruského a ukrajinského národa. Obývali južné stepné oblasti Ukrajiny a Ruska. Tvorili vojenské jazdecké jednotky – hračníci na južnej ázijskej hranici Ruského cisárstva. Zúčastnili sa ruskej kolonizácie Sibíri a Aljašky. V Ruskej federácii fungujú ako polovojenská organizácia.

Pozitívna diskriminácia – vyrovnávajúce opatrenie. Dočasné zvýhodňovanie príslušníkov diskriminovaných menšín, presadzuje rovnakú príležitosť na uplatnenie, akú majú príslušníci väčšinovej populácie.

OTÁZKY

1. Prečo sa rómske kolonizačné obce nazvali Faraónovka a Kairo (Káhira)?
2. Ako sa žilo rómskym umelcom v Moskve a v Petrohrade?
3. Ako by ste charakterizovali právo na sebaurčenie?

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Nálepka – Labelling, etiketizácia. Označuje neprípustné správanie, ktoré porušuje zaužívané väčšinové spoločenské normy (asociáli, kočovníci, tuláci).

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Vymenujte dôvody policajného zatýkania Cigánov v Španielsku.
2. Ktoré povahové vlastnosti boli pripisované „zlým“ Cigánom?
3. Ako bolo vyhodnotené uväznenie Cigánov v Španielsku?
4. Porovnajete spoločenské postavenie Cigánov/Rómov v Rusku, Španielsku a v Uhorsku.

DOPLŇUJÚCI TEXT

V roku 1782 vydal Jozef II. dekrét sledujúci cieľ okamžitej asimilácie „národa Cigánov“. Tzv. Regulácia Cigánov (*Regulatione Zingarorum*) obsahovala nasledovné: výchova vo viere od najútlejšieho detstva, zakrytie detskej nahoty, oddelený nocľah detí od dospelých, pravidelná účasť na omšiach, jazyk, stravovanie a odev prispôsobiť ostatnému obyvateľstvu, zákaz nosenia plášťov, pod ktorými sa dali ukryť ukradnuté veci, zákaz chovu koní, zákaz navštevovať trhoviská, ak nemajú prácu doma, tak sa majú nechať najímať na prácu u iného statkára, zvyknúť si na roľnícku prácu, možnosť získať pôdu do prenájmu, kto sa vyhýba práci bude telesne potrestaný, v pracovných dňoch bolo zakázané hrať na hudobných nástrojoch (Daniel, 1994, s. 99).

Pokiaľ sa jedná o kultúru a vzdelanosť Rómov, ukázali sa prvé určité výsledky. V tereziánskej dobe žili dvaja významní predstavitelia rómskej hudby – Mihályi Barna (1737 – 1776) a Panna Czinka (1711 – 1773). Barna bol dvorným kapelníkom u ostrihomského arcibiskupa Emericha Csákyho. Za svoju hudobnícku virtuoziu bol nazývaný „maďarským Orfeom“. Panna Czinka (Cinka Panna) pôsobila na dvore šľachtica Lányiho v Gemerskej župe. Uhorská šľachta s obdivom navštevovala jej husľové vystúpenia. Umeleckým pseudonymom ju nazývali „Sapfó“ (Daniel, 1994, s. 97).

Poznámka

Orfeus v gréckej mytológii je najlepším hudobníkom a spevákom, Sappó lyrickou poetkou.

OSOBNOSŤ

Bartoloměj Daniel (1924, Šaštín – 2001, Brno). Bol prvým Rómom v Československu, ktorý vyštudoval históriu na Univerzite Karlovej v Prahe. V roku 1970 zorganizoval v Moravskom múzeu v Brne výstavu „Romani hartikáni buti/ Rómské kováčstvo“. V roku 1990 spoluzakladal Muzeum romské kultury v Brne. V rokoch 1969 – 1973 bol funkcionárom Svazu Cikánů – Romů. V roku 1994 vydal monografiu *Dějiny Cikánů*.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Aké dôsledky vyvolalo zrušenie poddanstva vo Valašsku a Moldavsku?
2. Ako reagovali vlády európskych štátov na migráciu Rómov z Valašska a Moldavska?
3. Popíšte spôsob života Kalderašov a Lovárov.
4. Ktoej zárobkovej činnosti sa venovali ženy?

DOPLŇUJÚCI TEXT

Všetky Cigánky, ktoré poznám, predpovedajú budúcnosť. Cigánsky termín pre predpovedanie je *drabarimos*. Toto slovo má asi väzbu na iný cigánsky termín *drab*, ktorý znamená liek. Cigánskym pohľadom táto činnosť nemá nič spoločné s vykonávaním dákej služby pre verejnosť, je to spôsob zárobku, presnejšie získavanie peňazí od ne-Cigánov (...). Existuje niekoľko spôsobov predpovedania budúcnosti. Cigáni majú vynikajúce porozumenie pre najrozmanitejšie vlastnosti *gádžov* (sedliakov, poz. aut.), ktoré z nich činia potenciálnych klientov predpovedania budúcnosti, napríklad chlípnosť, hamížnosť, poverčivosť, osamelosť. Existujú rôzne typy žien predpovedajúcich budúcnosť: žena môže byť mladá, stará alebo v strednom veku (...). Zo všetkých aktivít cigánskych žien je predpovedanie budúcnosti najtradičnejšie a najrozšírenejšie. Staré rovnako ako mladé, bohaté rovnako ako chudobné, prominentné rovnako ako neznáme. Jedná sa o spôsob obživy, tak aj o spôsob, ako byť cigánskou ženou (Cohn, Cikáni, 2009, s. 35 – 36, 38).

Poznámka

Veštenie – predpovedanie s vierou, že nadprirodzené sily určujú chod budúcich udalostí (osud). Najrozšírenejšie je veštenie z dlane (chiromantia). Podobne veštenie z kariet, z postavenia hviezd atď. Veštením predpovedať budúcnosť je tradičné zamestnanie róm-ských žien, prostredníctvom ktorého získavajú finančný príjem najmä od nerómskych žien.

OSOBNOSŤ

*Mateó Maximoff (1917 – 1999). Spisovateľ, evanjelický farár, venoval sa pastorácii Rómov vo Francúzsku. Narodil sa v Barcelone, v rodine kalderašských Rómov (Kotlári), ktorá pochádzala z Rumunska. V druhej polovici 19. storočia ich predkovia migrovali do Ruska, neskôr cez Poľsko, Nemecko a Francúzsko do Španielska, kde sa usadili. Maximoff z politických dôvodov (vojenská diktatúra v Španielsku) emigroval do Francúzska. Prvý román *Sudba ursitorů* (1946) vyšiel v českom preklade v roku 2007. *Sudba (osud)* predpovedala naplnenie nepriaznivej veštby. Autor ďalších desiatich románov.*

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Daktyloskopia – zisťovanie totožnosti osôb podľa odtlačkov prstov.

Deportácia – násilné vysťahovanie, vysídlenie v rámci štátu, do iného štátu, vyhnanstvo.

Invázia – nepriateľský útok, násilné prenikanie na územie napadnutého štátu. Masová migrácia cudzincov do cudzieho štátu.

NSDAP – Národnosocialistická nemecká robotnícka strana. Ultrapravicová strana vznikla v roku 1920. V rokoch 1921 – 1945 predsedom strany bol pôvodcom Rakúšan Adolf Hitler, nemecký kancelár a vodca.

Represia – potlačenie odboja, vzbury. Zastavenie masovej migrácie cudzincov.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Ktoré legislatívne opatrenia prijala rakúska vláda voči Rómom?
2. Čo bolo obsahom tzv. cigánskej otázky?
3. Popíšte rôzne typy rómskych obydľí v Burgenlande. Porovnajte s obydľami v tzv. rómskych osadách na Slovensku.
4. Kde sa nachádza väčšina rómskych osád na Slovensku?
5. Je tzv. rómska osada, ulica vo vašej obci, meste?

DOPLŇUJÚCI TEXT

V obciach, kde boli zaistení túlajúci sa Rómovia bez preukázateľných zdrojov obživy, zverili sa do dočasnej starostlivosti o chudobných len ich deti a mládež. Dospelí boli súdení podľa zákona o tuláctve č.89/1885. Pokiaľ bolo rozhodnuté o zadržaní do väzníc, tak sa využil zákon o donucovacích pracovniach a polepšovniach č.90/1885. Ak boli Rómovia považovaní za problematických cudzincov, boli podľa zákona č.88/1879 policajným postrokom poslaní do domovských obcí, kam patrili (...). Túlajúci sa Rómovia, ktorí táborením alebo pastvou dobytku spôsobili škodu na lesnom poraste alebo na poľných plodinách, mali byť stíhaní podľa zákona na ochranu lesov a poľí č. 250/1852. Osoby, ktoré trpeli nakažlivými chorobami, mali byť hospitalizované, ostatné osoby mali byť dezinfikované,

resp. museli sa podrobiť odšívovaniu a ostrihaniu vlasov. Rómske kone boli oddelené od ostatného dobytky. Choré kone sa utrtili podľa zákona o dobyťcom more č.41/1880. Kone, vozy a veci zadržaných Rómov boli spísané, uložené v úradných úschovniach alebo odpredané pre krytie výdavkov spojených so zadržaním, postrkom, náhrady škôd (Nečas, 2002, s. 52, 53).

V roku 1926 v Užhorode na Podkarpatskej Rusi prednosta školského referátu Josef Šimek založil prvú jednotriednu školu pre rómskych žiakov. Prvými učiteľmi boli Josef Šimek, Jozef Šesták a Ladislav Márton. Prvé tri roky prevládali vo vyučovaní ručné práce, hra na hudobných nástrojoch, čítanie a počítanie v slovenskom jazyku. Vyučovacie hodiny boli skrátené a prestávky predĺžené. Od štvrtého ročníka sa vyučovalo podľa osnov ako v bežných školách. Za desať rokov existencie rómsku školu úspešne ukončilo 36 žiakov. Niekoľko žiakov bolo následne prijatých na meštiansku školu. Jeden absolvent vyštudoval obchodnú školu. Podľa vzoru užhorodskej školy vznikli rómske triedy v Mukačeve, Košiciach, Giraltovciach, Dobšinej a v Ľubici. Na začiatku druhej svetovej vojny všetky rómske triedy zanikli (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 16).

Zákon o potulných Cigánoch v Československu vyhlásilo Národné zhromaždenie ako zákon č. 117 dňa 27. júla 1927 (...). Prvý predpoklad úspešného boja proti kočujúcim Rómom avizoval zákon o ich presnej evidencii. Aby sa súpis mohol uskutočniť, bolo povinné dostaviť sa na vyzvanie k súpisu. Tí, ktorí si povinnosť nesplnili, mali byť potrestaní. Pri súpise musela každá osoba udať všetky údaje vrátane prezývok (...). Deti mali byť evidované s dospelou osobou, s ktorou žili v spoločnej domácnosti (...).

Od 1. júna 1928 do 15. augusta 1929 nariadením ministerstva vnútra sa na území štátu uskutočnil súpis kočovních a potulných Cigánov. Zapísali asi 36 tisíc osôb, hneď na to policajné úrady vyhotovili daktyloskopické karty a vydali cigánske legitimácie (...). Druhou novinkou bol kočovnícky list, ktorý, podobne ako cigánska legitimácia, mal formu zápisníka. List obsahoval, koľko osôb, vozov, koní spolu kočovalo. V liste bola zaznamenaná trasa a smer, určené územie, na ktorom bolo kočovanie povolené. Kočovnícky list bol vydaný na meno otca – „hlavu rodiny“ (...). O povolení kočovať rozhodoval stoličný politický úrad na obdobie jedného roku. Po roku sa list obnovil alebo zrušil. Vydanie kočovníckeho listu zabezpečovalo Ústredie pre potulných cigánov (...). Štátna správa mala právo zakázať kočovním a potulným Rómom pobyt vo veľkých a kúpeľných mestách, v pohraničných pásmach (Nečas, 2009, s. 62 – 64).

OTÁZKY

1. Akým spôsobom sa živili kočujúci Rómovia?
2. Ktoré doklady museli mať kočujúci Rómovia?
3. Chceli by ste vyučovanie, aké bolo v rómskej triede?

OSOBNOSTI

František Štampach (1895 – 1969). Antropológ, etnograf, pedagóg a školský inšpektor. Patril medzi prvých odborníkov, ktorí sa zamerali na tzv. problematickú mládež. Bol autorom prvej vedeckej monografie zameranej na rómsku tému *Cikáni v Československé republike* (1929). Bol autorom prvej etnografickej štúdie *Základy národopisu cikánů* (1930). Svoje názory na výchovu a vzdelávanie problematickej rómskej mládeže zhrnul v publikácii *Dítě nad propastí* (1933). Za situáciu rómskych detí obvinil spoločnosť, ktorá im znemožnila uplatnenie. Štampach zákon č.117/1927 označil ako protiústavný, ktorý zbral Rómom právo na voľný pohyb a voľbu pobytu. Umožnil odobratie detí do štátnej prevýchovy.

Ctibor Nečas (1933 – 2017). Historik, pedagóg špecializujúci sa na históriu Rómov v Čechách a v Československu. Autor prvej monografie skúmajúcej vojnové utrpenie Rómov *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939 – 1945* (1981).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

NKVD – Národný komisariát vnútra v rokoch 1917 – 1946. Inštitúcia bola zodpovedná za realizáciu deportácií miliónov „podozrivých“ osôb do táborov nútených prác (Gulag). Státisíce deportovaných v táboroch zahynuli.

Soviet – výbor, rada, zhromaždenie, mocenský orgán. Mnohonárodnostné obyvateľstvo Sovietskeho zväzu sa spoločne nazývalo Sovietsky ľud.

OTÁZKY

1. Z akého dôvodu sa v Sovietskom zväze zakladali cigánske kolchozy (družstvá) a cigánske artěly (výrobné dielne)?
2. Ako štát pomáhal pri vzdelávaní rómskych detí?
3. Poznáte dôvody, prečo sa negatívne zmenila sovietska politika voči Rómom?

DOPLŇUJÚCI TEXT

Kočovnícky spôsob života Cigánov nie je možné zmeniť okamžite. Usadenie je možné len postupne, a to najmä s pomocou školy. Ak sa nezmení prostredie, v ktorom deti vyrastajú, tak sa opäť stanú kočovníkmi (tulákmi). Zriadiť samostatné školy pre cigánske deti nie je cieľom snáh na usadenie. Vytvoriť novú menšinu majúcu možnosť rozvoja nemôže byť účelom rozvoja Cigánov u nás. Splynutie Cigánov s Necigánmi môže byť prospešné všetkým. Cigán nie je rasovo degenerovaný, je veľmi nadaný, národnosťou sa neodlišuje, je Čechom aj Slovákom. Ak sa udrží pokojný spoločenský vývoj, dôjde v budúcnosti k splynutiu Cigánov s Necigánmi. Je to problém viac sociálny ako antropologický. Dobře situovaný Cigán – usadlík svojím pekným telesným zjavom s dobrými povahovými vlastnosťami sa ľahko stane súčasťou necigánskej spoločnosti. Cigánske dieťa, ktoré nebude otrhané, nahé, hladné, nebude musieť žobrať, ale bude chodiť do školy, vyrastie v usilovného a nadaného člena spoločnosti, ktorá opovrhovaním, nevšímavosťou vytvorila medzi sebou a Cigánmi hradbu posilnenú sklonom Cigánov ku kočovaniu (Štampach, 1929, s. 48, 49, upravené).

Poznámky

František Štampach navrhol v rokoch hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov vytvoriť „Sbory dobrovolné stráže pedagogické“, ktoré mali byť zložené z nezamestnaných učiteľov a vychovávateľov. Zbory mali chrániť ohrozené deti pred negatívnym vplyvom ulice, osady, asociálnymi, patologickou rodičovskou výchovou.

Súpis Rómov v roku 1925 zaznamenal 62 192 osôb na Slovensku, 2652 v Čechách, na Morave a v Sliezske, 94 na Podkarpatskej Rusi. V roku 1934 bolo vydaných 25 648 cigánskych legitimácií.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Árijec – príslušník Indoiránskej jazykovej vetvy. Indoeurópan, človek nežidovského (nešemitského) pôvodu. Z hľadiska rasovej ideológie príslušník nadradenej, nordickej, „panskej“ rasy.

Holokaust – nacistickými, fašistickými štátmi plánovaná riadená genocída Židov a Rómov v rokoch 1933 – 1945. Holokaust sa týka aj náboženských, politických skupín, telesne a mentálne postihnutých, vojnových zajatcov. Systém väzníc, pracovné a koncentračné (vyhladzovacie) tábory. Hebrejský ekvivalent Šoa – zničenie, vyhladenie.

Primitív – človek na nízkom kultúrnom a civilizačnom vývoji. Pejoratívne označenie zaostalého človeka.

Rasa – zoskupenie ľudí vyznačujúce sa určitými spoločnými biologickými a sociokultúrnymi znakmi (farba pleti, očí, farba a tvar vlasov atď.).

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Uveďte dôvody prenasledovania Rómov v Nemecku.
2. Uveďte dôvody prenasledovania Židov v Nemecku.
3. Aká bola situácia Rómov v Taliansku, Francúzsku, pobaltských štátoch, Rumunsku?
4. Boli rómske vojnové obeť v Slovenskej republike odškodnené?
5. Na satelitnej mape popíšte intravilán koncentračného tábora v Auschwitz – Birkenau (Osvienčim – Brzezinka), prípadne ostatných koncentračných a pracovných táborov v európskych krajinách.

DOPLŇUJÚCI TEXT

14. marca 1939 Slovenský snem hlasoval za vytvorenie Slovenského štátu. Slovensko sa stalo spojencom nacistického Nemecka. 16. marca 1939 vydal ríšsky vodca Adolf Hitler výnos o vytvorení Protektorátu Čechy a Morava. Protektorát napriek vymenovaniu českej vlády stal sa okupovanou časťou nacistického Nemecka. 21. júla 1939 Slovenský snem schválil ústavu a štát premenoval na Slovenskú republiku. 26. októbra 1939 vymenovali Msgr. Jozefa Tisa za prezidenta Slovenskej republiky. Zákon č. 255/1939 o štátnom občianstve rozdelil obyvateľov republiky na štátnych občanov a cudzie živly. Židia sa nemohli stať štátnymi občanmi. U Rómov sa mal uplatniť dvojaký prístup. Ak žili usporiadaným občianskym životom, mohli sa stať štátnymi občanmi. V druhom prípade, ak nepracovali, ale kočovali, komunikovali v „cigánčine“, boli morálne a politicky nespoľahliví, nemohli sa stať štátnymi občanmi. Vyhláška ministerstva vnútra určila pojem Cigána:

Pod Cigánom má sa rozumieť podľa paragrafu 9 nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl.z. iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadením sice, avšak sa vyhýba práci (Tancoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 158).

Jednoznačná väčšina Rómov nespĺňala kritériá pre udelenie štátneho občianstva. Boli vystavení diskriminácii a perzekúciám. Sociológ Anton Štefánek v Slovenskej vlastivede (1944) napísal:

Cigáni patria k posledným zvyškom primitívov na Slovensku, ktorí svojou početnosťou a nekultúrnym životom sú stále ešte pravou pliahou štátu i obyvateľstva. Nepatria medzi ľud ani plemenom, ani rečou, ani náboženstvom a zamestnaním. Sú viac-menej opovrhovaní, často nenávidení, ba obávaní quasi vyvrheli spoločnosti. Cigáni bývajú za dedinou ako páriovia v polodivom stave, podobnom zvieraciemu životu. Mnohé rodiny nemajú vôbec príbytkov ani murovaných, ani drevených, ale sídlia v treskúcej zime len pod chatrnými stanmi, pod ktorými každoročne zmrzne istý počet najmä detí a starých Cigánov. Vedú život kočovný a živia sa viac z krádeže a žobroty, než z kováčstva a iných remesiel, muziky a podobne (Štefánek, 1944, s. 95).

1940

Ministerstvo hospodárstva zakázalo obchod s koňmi obchodníkom, ktorí nemali trvalé stanovisko. Živnostenské listy boli odobraté aj obchodníkom s dobytkom, ošípanými a hydinou. Jednou z príčin odnímaní živností boli sťažnosti nerómskych obchodníkov a mäsiarov, že Cigáni skupujú chorý dobytok a ošípané a predávajú ich ďalej, čím môžu rozšíriť rôzne choroby. Hlavnou príčinou však bolo eliminovať kočovanie ako podomového predaja zrušením kočovníckych a živnostenských listov, a tým obmedziť konkurenciu pre slovenských obchodníkov (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 27).

1941

Vyhláška ministerstva vnútra umožnila Ústrednému úradu práce zriaďovať a spravovať okrem pracovných stredísk pre Židov aj pracovné útvary pre asociálov medzi ktorými boli zaradení aj „cigáni bez pracovného pomeru“. Vyhláška definovala pracovné útvary ako „miesta na hospodárske využitie pracovných síl so zreteľom výchovným a karanténym“. Prvé pracovné útvary úrad zriadil v Očovej a v Moste na Ostrove (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 28).

Vyhláška o úprave niektorých pomerov Cigánov zrušila kočovnícke listy. Kočujúce osoby sa mali vrátiť do domovských obcí, prípadne do obcí, v ktorých sa opakovane zdržiavali. Rodiny kočovníkov boli postavené pod policajný dozor. Dopravné prostriedky (vozy, maringotky), kone a psi sa mali predať vo verejných dražbách alebo sa odovzdali v prospech obce. Usadené rodiny bývajúce pri verejných komunikáciách mali chatrče odstrániť a postaviť ich minimálne dva kilometre od komunikácií v blízkosti lesov, odkiaľ mohli získať stavebný materiál. Rómom žijúcim v intravilánoch obcí určil okresný úrad „cigánskeho vajdu“, ktorý bol podriadený starostovi obce (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 28, 29).

1942

V prvej polovici roku 1942 stavebné firmy vybudovali komplex tzv. východoslovenských pracovných útvarov s ústredným velením v Hanušovciach nad Topľou. Ústrediu pre dostavbu železničnej trate z Prešova do Strážskeho v dĺžke 62 kilometrov podliehali pracovné útvary v Bystrom, Nižnom Hrabovci, pod Petičom. Na pozemné práce bolo nasadených 9000 zaistených osôb. Medzi nimi cca 1360 Rómov, väčšinou z osád zo Šarišsko-Zemplínskej župy. Minister vnútra Alexander Mach v auguste 1942 navštívil pracovné útvary a vo verejnom prejave v Hanušovciach oznámil, že východoslovenský vidiek sa čoskoro zbaví Cigánov, ktorí budú sústredení v trestných táboroch (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 30).

V rokoch 1942/1943 Ústredný úrad práce zriadil pracovné útvary pre Cigánov v Jarabej, Dubnici nad Váhom, Revúcej, Ilave a v Ústí nad Oravou (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 30 – 32).

1944

Minister vnútra Alexander Mach poveril župana Šarišsko-Zemplínskej župy Andreja Dudáša vypracovať návrh riešenia tzv. cigánskej otázky. Dudáš Cigánov charakterizoval ako asociálne živly, ktoré neboli pre slovenskú národnú pospolitosť tak nebezpečné ako Židia. Navrhol spresniť evidenciu všetkých Cigánov, sprísniť zákaz sťahovania a sprísniť četnícky dozor a kontrolu v osadách. Do budúcnosti plánoval koncentrovať všetkých do jednej uzavretej „cigánskej kolónie“. V kolónii by sa ustanovila cigánska samospráva. Všetci by boli odkázaní len na vlastnú prácu (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 33, 34).

Veliteľstvo Četníckej školy zverejnilo podobný návrh riešenia tzv. cigánskej otázky. Navrhli všetkých Cigánov bez ohľadu na vek a pohlavie transportovať do zaisťovacích táborov. Po ich internovaní mali byť všetci transportovaní do pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom, ktorý po prebudovaní a rozšírení navrhli k realizácii vyriešenia tzv. cigánskej otázky (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 34).

Zaisťovací tábor v Dubnici nad Váhom vznikol 2. novembra 1944. Ministerstvo národnej obrany prepustilo všetky zaradené asociálne osoby „bielej rasy“. Kritérium asociálnosti vystriedal etnický (rasový) pôvod zaistených osôb bez ohľadu na vek a pohlavie. Pôvodná kapacita pracovného útvaru bola stanovená pre 300 zaistených osôb. Na konci roku 1944 bolo v útvaru zaistených 729 osôb, z toho počtu približne 250 detí. V 16 ubytovacích barakoch s kapacitou pre 10 osôb sa tiesnilo od 50 do 60 osôb. V tábore chýbali sprchy a práčovňa. Stravovanie bolo nedostatočné, oblečenie bolo len to, ktoré mali zaistené osoby na sebe. Práceschopní boli nasadení na opevňovacie práce, budovanie vojenských stavieb a stavebné práce na vodných elektrárňach v Ilave a v Dubnici. Neschopní pracovať (deti, tehotné ženy, seniory) zostali v tábore. V dôsledku neznesiteľných hygienických a zdravotných podmienok sa v tábore koncom novembra 1944 rozšírili svrab a vši. V decembri 1944 vypukla v tábore epidémia škvrnitého týfusu. Zdravotná komisia vyhlásila v tábore karanténu, ktorá sa týkala aj vojenskej stráže. V trenčianskej nemocnici bolo hospitalizovaných 53 zaistencov a 2 vojaci. Vo februári 1945 ďalších 26 chorých mužov, žien a detí nebolo prijatých v nemocnici, ale boli popravení a zahrabaní v extraviláne dubnického zbrojárskeho závodu. 8. apríla 1945 zaisťovací tábor na rozkaz nemeckého vedenia závodu cigánski zaistenci opustili. Miestni obyvatelia napriek hrozbe ochorenia tábor vyrabovali. Po nich ustupujúci nemeckí vojaci tábor podpálili (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 35, 36).

Poznámka – počet zavraždených Rómov

29. augusta 1944 vypuklo Slovenské národné povstanie proti pronacistickému režimu. Medzi civilnými zavraždenými od septembra 1944 do apríla 1945 boli aj Rómovia. Počet zavraždených Rómov je len orientačný. Lokality: Kvetnica 7, Valaská Belá 13, Svätý Kríž nad Hronom (Žiar n. H.) 25, Lutila cca 46, Dolná Bzová 11, Čierny Balog cca 70, Krupina cca. 40, Sásová 10, Tisovec 44, Ilija 109, Detva-Dúbravy 15, Slatina cca 60, Motyčky-Jergaly 14, Dubnica n. Váhom cca 26, Topoľníky-Trhové Mýto cca 60 zavraždených maďarskými vojakmi. V ďalších 22 lokalitách boli Rómovia zavraždení ako jednotlivci (Rómsky historický kalendár, 2020, s. 34).

Svedectvá

Ja sa nebojím za to, že som Cigán, lebo ja som nikdy necigánil. Ja som vždy povedal pravdu a za tú pravdu, ako sa hovorí, vždycky niekto musí zhorieť. No tak čo bolo, pamätám sa na tú republiku československú. Žilo sa ešte dosť dobre. Boli tu českí žandári a keď prišli do cigánskej dolinky v Klenovci, tak u nás boli najviac muzikanti. Oni im hrali, tak oni ešte aj platili. Nebili Cigánov (...). No a potom prišiel ten samostatný Slovenský štát, keď sa stal prezidentom Tiso. No a to bol pre nás najväčší zabiják. Keď nás začali prenasledovať, do školy sme sa už nedostali (...). Oni vytvorili tú Hlinkovu mládež. Bola aj Hlinkova garda, tam mali zasa rodičov No a títo chodili po družstevch alebo čatách. Boli ozbrojení korbáčmi, drevenými drúkmi. No a keď nás uvideli, tak: „Hurá na nich!“. Hneď skočili a bili. Po hlave, všade. Tak sme museli utekať domov (Ján B., narodený v roku 1931 v Klenovci. In: Tancoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 106, 107).

My sme nemali vôbec slovo. Tak bolo, tu v Soli bol jeden masár. A jeho syn še ženil. No a trebalo struny na hušle. Tak trebalo prísť do Prešova struny kupic. No a ja taky šibeňák pošol do Prešova (...). Ja som sadnul do autobusa, prišli žandari: „A vy čo tu hľadáte? Kto vam kázal nastúpiť?“ Šofer zastavil autobus. On povedal: „V autobuse rozkazujem ja. On taký človek jak každý jeden. On zaplatil a vy ste nezaplatili“. Pošol som do Prešova, kupil struny čo trebalo. Z autobusu som pošol domov (...). Každý še bal. To nebul dobrý štat. Tiso bol vinný, aj Šaňo Mach a Čatloš (Imrich T., narodený v roku 1924 v Čaklove. In: Tancoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 108.).

Tenkrát byla Morava a Čechy zvlášť. Stareček byl kovár a on pro celú dedinu robil kovárské práce. A starinka robila šetky. On došel do styku s mnoha ludma. Takže on se dovjedél hodne. Stareček spomínali, že už někde je vojna, že Rusi a Nemci sa bijú, že jakýsi cepelín spadél. My Romové sme byli strašne zaostali, ale i utiskovaní. Povídám, vlakem sme nemohli cestovat, do kina sme nemohli chodit, ani k zábavám. Tak sme sa my Romové bavili doma. Rozprávky vyprávjali sme si, a tak sme sa bavili. My sme nemohli medzi lidí. A gardisti a žandári kedy si spomenuli, vtedy došli a keď tam někdo z rodiny byl, z nejaké druhé dediny, tak ho pobili, aj teho u koho spal. Mjeli sme takové legitimace. Kdo ju nemjél, keď došel k cudzim, ale aj keď ju mjel, tak ho pobili (...). Gardisti byli lidé z naši obce. Oni si vypili a potom si došli vybijat zlost (Katarína B., narodená v roku 1929 v Kútoch. In: Táncoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 108).

Kto bol gardista? Tak to boli také z vyššej vrstvy, také bohatší. Aj starosta išiel za gardistu. Čiernu uniformu nosil. Desiati alebo petnásti stadeto boli. V takom strednom veku boli (...). Čo oni robili? Prezrádzali, vjete! Ved' Nemci nevedeli, kto je partizán. To všetko prezrádzali títo gardisti. Tých, čo boli partizáni, prezrádzali. Tam je tabula vyložená (...). Kol'ko ráz, ešte som bola slobodná, našich chlapcov chytili na ceste, tak ich bili. Ani starší do krčmy nesmeli chodiť. Nesmeli sme do kina alebo na dáku zábavu. Takto gardisti robili (...). A potom, keď bol prevrat, už potom všetci boli straníci. Mój muž bojoval za tri roky. On dvestopät'desiatku nemohol mať a gardisti ju mali. Každý mal známosť, podpísal, že bol partizán (Paulína D. narodená v roku 1929 v Čiernom Balogu. In: Táncoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 113).*

**Zákon č. 255/1946 Zb. O príslušníkoch československej armády v zahraničí a niektorých iných účastníkoch národného boja za oslobodenie v rokoch 1939 – 1945. Napr. kto mal dôkaz alebo svedkov že bol „československým partizánom“, dostal príplatok k dôchodku.*

V tej Dubnici sme nič nerobili. Nedali nám žadnu robotu. Len raz za den sme jedli. Dali plátok chleba, osúch, kávu. Najprv nás strážili slovenskí vojaci a gardisti. Potom prišli Nemci. Keď stanul še veľki tyfus, začalo se strašne umirac. Lekar tam nebul. Dzeci, žany, chlopov zobrali a začali metat do motora (nákladné auto, poz. aut.) a davaj do Škodovky (vojenský závod, poz. aut.) a tam ich poštrilali (...). Ne Nemci, ale Slováci prišli. Ludzi do barakov nametali, pozaverali obluki, dvere na kľuč zavreli a baraki podminovali. Šicko malo isť do ľuftu. Štyri dni tam buli podminovani. Potom prišli žandare a miny povyberali. Dali nam najest a povedali nam, že keď budze brana otvorena, možeme poucekat. A tak sme zrobili. Tak za tri tiždne sme išli pešo (...). Po Veľkej noci sme buli doma (Gejza D. narodený v roku 1929 v Slovenskej Volovej. In: Táncoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 128).

To slovo Cigáň, to bolo najhoršie. Aj pre tých, čo boli proti vláde. Všetko bolo potajomky, nikto nevedel čo bude (...). Na oslobodenie sa pamätám dobre. Presne to bolo 19. marca 1945 išli už Rusi po hlavnej ceste. Taký sniežik padal, dosť bolo príjemne (...). Postupne to už bolo lepšie a títo v obci už boli preorientovaní, už neboli fašisti. Už v januári neboli gardisti, už sa to rozpadlo (...). Ako prišli Rusi, už miestny národný výbor bol preorientovaný. V obci boli piati, šiesti komunisti. Už tam bol predseda komunista (...). Človek bol voľný, mohlo povedať čo chcel. Keď som išiel cez obec, už ma oni zdravili. Už aj z našich radov zobrali do miestneho národného výboru (Jozef C. narodený v roku 1916 v Kurime. In: Táncoš, J. – Lužica, R., 2002, s. 141).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Asociál – osoba, ktorá nemá sociálne cítenie, sociálne nezaradená, konajúca proti spoločenským záujmom.

Garda – polovojenská organizácia podporujúca vládnucu väčšinovú nacionálne orientovanú politickú stranu.

Hlinkova garda – polovojenská organizácia nesúca meno zakladateľa a predsedu Slovenskej ľudovej strany (HSLS od roku 1925) Andreja Hlinku v rokoch 1938 – 1945. Počet členov 56 tisíc (1942).

Kolónia – v chápaní funkcionárov HSLS ohraničené, strážené územie obývané výhradne cigánskym obyvateľstvom.

Msgr. – monsignore, čestný titul katolíckych cirkevných hodnostárov.

Svedectvo – subjektívna výpoveď, tvrdenie o určitej skutočnosti, historickej udalosti, ktorú svedok zažil. Interpretácia svedka nemusí súhlasiť s oficiálnym hodnotením určitej udalosti.

Žandári – vojensky organizovaná bezpečnostná zložka vykonávajúca funkciu polície.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Popíšte, ako sa zmenil život Rómov po vyhlásení Slovenskej republiky v roku 1939.
2. Ako sa k Rómom správali príslušníci Hlinkovej gardy a mládeže?
3. Čo všetko mali Rómovia v Slovenskej republike zakázané?
4. Aké práce vykonávali Rómovia v pracovných útvaroch?
5. Ako žili Rómovia v tábore v Dubnici nad Váhom?
6. Na mape Slovenska nájdite a označte pracovné útvary a miesta popráv rómskeho obyvateľstva.

OSOBNOSŤ

Anton Facuna (1920, Sklabiňa – 1980, Bratislava). Narodil sa v rodine dedinského kováča. Napriek cigánskemu/rómskemu pôvodu narukoval v roku 1941 do Slovenskej armády. Bol nasadený na fronte v Sovietskom zväze. V roku 1943 prevelený do Talianska. Zbehol k talianskym partizánom. V apríli 1944 vstúpil do služieb americkej armády a absolvoval spravodajský výcvik. Ako tlmočník a spravodajca sa zúčastnil Slovenského národného povstania. Po vojne pracoval ako zememerač a kolaudátor stavieb. Od 50. rokov bol vedúcou osobnosťou snáh časti cigánskej/rómskej inteligencie o ich spoločenskú emancipáciu v Československu. V rokoch 1968 – 1970 bol spoluzakladateľom a prvým zvoleným predsedom Zväzu Cigánov/Rómov na Slovensku. Založil rómsky výrobný podnik Butiker. Po nezhodách v predsedníctve ZC/R odstúpil z funkcií a stiahol sa z verejného života.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Fond – súhrn finančných a materiálnych prostriedkov určených pre určitú činnosť.

IOM – Medzinárodná, medzivládna organizácia pre migráciu vznikla v roku 1951 so sídlom vo Švajčiarsku. Poskytuje služby, poradenstvo a pomoc migrantom a vládam štátov na území, kde sa migranti nachádzajú. V roku 2000 realizovala odškodnenie v deviatich bývalých socialistických štátoch, ktoré preživších Rómov neodškodnili.

OTÁZKY

1. Ako sa k odškodneniu Rómov za vojnové utrpenie postavili nemecká a rakúska vláda?
2. Ako sa k odškodneniu Rómov za vojnové utrpenie postavila československá vláda za socializmu a slovenská vláda od roku 1993?

DOPLŇUJÚCI TEXT

Vojnové utrpenie, perzekúcie, genocídy a ich hodnotenie majú v každej krajine, kde sa realizovali, svoju podobu, svoje zvláštnosti poznávania tejto tragickej stránky európskych dejín. Na Slovensku sa príčiny a priebeh týchto zločinov rozdielne hodnotia až skresľujú. Čím je slabšia vôľa, resp. schopnosť nastoliť historickú sebareflexiu, tým viac sa vytvárajú podmienky pre vytváranie účelových mýtov a legiend, na ktorých sa priživujú rôzni historici, publicisti i politici. O holokauste Rómov za socializmu sa mlčalo alebo hovorilo veľmi málo – viac v umeleckej tvorbe než v odbornej literatúre. Príčiny mnohoročného utajovania, zamlčovania sa zdôvodňovali: raz to bola pokrytecká téza o škodlivosti, neatraktívnosti negatívnych tém národných dejín, inokedy príčinou boli zahraničnopolitické súvislosti, ako hodnotiť, skúmať a interpretovať tragickú históriu. Preto sa o vojnovom utrpení Rómov zámerne mlčalo. Konečne, nebola to jediná téma, ktorej poznanie totalitný režim účelovo tabuizoval. Takto sa tragédia Rómov úplne vytratila zo slovenských dejín.

Po roku 1989 prišlo k určitému pozitívnemu obratu. Konjunktúra bádania problematiky vojnovnej Slovenskej republiky zaktivizovala viacerých historikov staršej i mladšej generácie. Holokaust Rómov napriek tomu zostáva prebádaný len okrajovo. Existujú i práce, ktoré zodpovednosť za tragédiu rómskych a židovských občanov alibisticky presúvajú len na nacistické Nemecko, a tým ospravedlňujú predstaviteľov vládneho režimu na Slovensku. Zbavovanie sa zodpovednosti je zdôvodňované takto: za všetko boli zodpovední Nemci, my sme nič nemohli robiť (Táncoš, J. - Lužica, R., 2002, s. 143, 144.).

Po dlhých rokoch, v roku 2000 Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM) zorganizovala posledné odškodnenie pre rómske vojnové obeť z krajín, ktoré ich neodškodnili. Medzi nimi bola aj Slovenská republika. Dovtedy boli čiastočne odškodnení Rómovia zo Slovenska, ktorí boli perzekvovaní na území Nemecka a Rakúska (koncentračné a pracovné tábory) nemeckým a rakúskym fondom. Podobne boli niektorí preživší Rómovia odškodnení Maďarskou republikou za deportácie do koncentračných táborov z južného Slovenska obsadeného maďarskou brannou mocou. Výraznou nevýhodou všetkých odškodnení je ich určenie len pre preživších, nie pre potomkov obetí. To znamená, že počet odškodnených je podstatne nižší, ako bol ich pôvodný počet v povojnových rokoch. Slovenská republika rómske obeť z vlastných zdrojov neodškodnila.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Akultúrácia – proces kultúrnych a sociálnych zmien, ktoré vznikajú v dôsledku kontaktov rôznych kultúr. Výsledkom môže byť strata kultúrnej identity, postupná dezintegrácia a asimilácia slabšej kultúry.

Sedentarizácia – prax dlhodobého života kočujúcich skupín na jednom mieste.

Sterilizácia – umelé zamedzenie rozmnožovania živých organizmov. Spôsobenie neplodnosti chirurgickým zákrokom vo vajčkovode ženy.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Charakterizujte „všeobecný prístup“ a „špeciálny prístup“ k Rómom v socialistických štátoch.
2. Aký je rozdiel medzi integráciou a asimiláciou?

DOPLŇUJÚCI TEXT

Vydanie zákona č.74/1958 Zb. (Zákon o trvalom usídlení kočujúcich osôb) bolo logickým a nevyhnutným vyústením nakopených a neriešených problémov počas 50. rokov, keď sa v praxi ako v bludnom kruhu kumulovali sociálne, zdravotné, bytové a iné ťažkosti Rómom umocnené u kočovných skupín. Prijatiu osobitnej legislatívnej úpravy voči kočovným Rómom sa domáhali na všetkých stupňoch štátnej správy kvôli objektívne i subjektívne jestvujúcim príčinám. Pohyb kočovných skupín ohrozoval ostatné obyvateľstvo poškodzovaním majetku, nelegálnymi spôsobmi obživy, nejestvovali možnosti ich kontroly, absentovala ich evidencia a vybavenosť príslušnými dokladmi, nedodržiavali ohlasovaciu povinnosť, znemožňovali podchytiť a vzdelávať svoje deti – 13 – 14 ročné nikdy nechodili do školy (...). Stali sa prenášačmi mnohých infekčných ochorení, pričom marili možnosti vykonania účinných zdravotníckych opatrení, premyslene unikali pred trestnými postihmi za páchanú trestnú činnosť, vyvolávali odpor pre konzumovanie uhynutých zvierat a iné. Avšak koncepcia a realizácia zákona, najmä čo sa týkalo obmedzenia pohybu týchto osôb, bola v rozpore s platnou ústavou i v roku 1960 prijatou Ústavou Československej socialistickej republiky a predstavovala diskriminačný postup totalitného režimu porušujúci základné práva slobody pohybu a pobytu.

Paragraf 3 o možnom trestnom sankciovaní nemohol byť v praxi pre určené podmienky a povinnosti národných výborov voči Rómom (kočovným osobám) týkajúce sa ich ubytovania a zamestnania, ktoré nemohli byť splnené. Svojimi represívnymi dôsledkami bol analogický so zákonom č.117/1927 (Jurová, 1993, s. 58, 59).

Snahy o zjednotenie Cigánov-Rómov v Československu a na Slovensku

Koncepcia založenia Zväzu Cigánov-Rómov v Československu vznikla z iniciatívy Antona Facunu, Jána Cibul'u a Ferdinanda Biháryho už v roku 1957. Návrh adresovaný na ÚV KSČ v Prahe zostal bez odpovede – nevybavený.

27. októbra 1968 prijatý Ústavný zákon č. 144 o postavení národnostných menšín charakterizoval Československo ako spoločný štát dvoch národov (Česi, Slováci) a niekoľkých národnostných menšín (Maďari, Ukrajinci, Poliaci, Nemci). Zákon vrátil úradne zrušenú nemeckú menšinu medzi deklarované menšiny. Cigáni/Rómovia sa pre nevyjasnenú etnicitu deklarovanou menšinou nestali. Na základe koncepcie zväzu z roku 1957 Subkomisia pre usporiadanie vzťahov s národnostnými skupinami odporučila založiť dobrovoľnú Cigánsku/Rómsku záujmovú organizáciu v rámci Národného Frontu. Hlavným programom organizácie bola kultúrno-výchovná činnosť členov. Ministerstvo vnútra dňa 19. novembra 1968 podľa zákona o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach schválilo na základe návrhu stanov a organizačného poriadku dobrovoľnú spoločensko-kultúrno-výchovnú organizáciu Zväz Cigánov/Rómov na Slovensku – Románo Kultúrno Jekhetaniben za členskú organizáciu Národného Frontu Slovenskej socialistickej republiky. Za dočasného predsedu ZCR bol vymenovaný Anton Facuna.

1.januára 1969 sa Československá socialistická republika zmenila na federálny štát zložený z federálnych orgánov, a z dvoch republík (Českej a Slovenskej) s obmedzenou autonómiou. Rómska problematika podliehala koncepčným rozhodnutiam politbyra komunistickej strany. Federálna vláda a ministerstvá rozhodnutia politbyra ÚV KSČ rozhodnutia rozpracovali pre podmienky českej a slovenskej vlády, rozpracované riešenia delegovali pre české a slovenské ministerstvá, všetky stupne národných výborov, a pre spoločenské organizácie združené v Národnom Fronte (Lužica, 2021, s. 25, 26).

Svedectvo

10. apríla 1969 píše Anton Facuna Jánovi Cibuľovi do Švajčiarska:

Phrala Jano,

(...) 27. apríla 1969 v nedeľu sa koná v Bratislave Ustanovujúci zjazd Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku. Zúčastnia sa ho asi 80 delegátov z celého Slovenska a asi 30 hostí zo spoločenských organizácií. Potrebujeme Tvoje rozhodné vyjadrenie. Ako Ti píšem v našom jazyku je potrebné vyplniť prihlášku dvojmo a poslať prehlásenie, že kedy sa vrátiš domov (záväzne). Nehnevaj sa, ale som sa sklamal s Tebou. Sami sme to začali a dokončiť musím sám!!! Nechal si ma a ver tomu potreboval by som ťa. Zjazd sa bude konať v reštaurácii Družba v Krásňanoch v Bratislave. Budeš mi chýbať...Práve Ty si prvý po mne podpísal návrh. Čakám skorú a neodkladnú odpoveď.

Ostávam s pozdravom

Tvoj

Anton Facuna

Poznámka: MUDr. Ján Cibuľa sa na Slovensko nevrátil. Pravdepodobne sa s Antonom Facunom už nikdy nestretol (MV SR, SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd 1969, invent. č. 1).

DOPLŇUJÚCI TEXT

27. apríla 1969 sa v Bratislave uskutočnil ustanovujúci zjazd Zväzu Cigánov-Rómov (ZCR). 116 aktivistov z celého Slovenska zvolilo Antona Facunu z Bratislavy za predsedu. Za podpredsedu zvolilo Rudolfa Baláža z Košíc. Za I. tajomníka bol zvolený Alojz Pompa z Popradu, za II. tajomníka bol zvolený Alexander Šarközy z Bratislavy. Podpredseda Rudolf Baláž vo svojom prejave vyjadril nádej.

Veľmi často sa riešila takzvaná cigánska otázka bez účasti Cigánov a keď aj niekde boli vybratí, nemali svoj vlastný názor. Naša organizácia musí dosiahnuť, aby sme neboli len štátnymi občanmi tejto republiky, ale aby sa nám stala naša republika i skutočnou vlasťou. Náš prvý zjazd vojde do dejín hnutia Cigánov (...). Jediným, najsprávnejším riešením takzvanej cigánskej otázky je citový, individuálny a diferencovaný prístup k Cigánom, to dokáže len človek, ktorý pozná ich mentalitu, má k nim vzťah a najlepšie, keď ovláda aj ich jazyk. Uvedomovací proces medzi Cigánmi musí postupovať pomaly a dôkladne (Baláž, 1969 in: Lužica, 2021, s. 27, 28).

17. októbra 1972 na schôdzi Sekretariátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska sa posudzovalo 16 sťažností proti činnosti ZCR a Butikeru (výrobné prevádzky ZCR, ktoré finančne podporovali aktivity Zväzu). Na sekretariáte ÚV KSS sa vytvorila pracovná skupina, ktorej úlohou bolo posúdiť politickú situáciu a činnosť v ZCR a Butiketi. Komplexnú „Správu o činnosti Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku“ vytvorila pracovná skupina Národného Frontu SSR. Členovia pracovnej skupiny sa vyjadrili za vyčlenenie ZCR z pôsobnosti NF SSR a za zrušenie podniku Butiker. Dôvody boli politické: snahy o uznanie národnostných práv, prihlásenie sa k reformnému procesu v roku 1968, netransparentná kádrová politika vo zväze a v Butikeri, podnikateľská činnosť vedenia Butikeru, nerešpektovanie predpisov vedenia socialistickej organizácie, obohacovanie sa riadiacich pracovníkov Butikeru. 3. januára 1973 po diskusii (Viliam Šalgovič, Peter Colotka, Miroslav Válek, Elena Litvajová, Ondrej Klokoč, Fedor Gulla) ÚV KSS hlasoval za návrh pracovnej skupiny vyčleniť ZCR z pôsobnosti NF SSR a zrušiť prevádzky podniku Butiker. Denník Pravda uverejnil oznam: „Dňom 30. apríla 1973 zanikla činnosť Zväzu Cigánov/Rómov na Slovensku“. Likvidačná komisia zrušila členstvo 16 178 členom ZCR v 504 miestnych organizáciách, 840 členom v 57 hudobno-tanečných súboroch, 675 futbalistom v 34 kluboch. Viac ako 600 pracovníkov Butikeru si muselo nájsť náhradnú prácu.

Hlavným dôvodom zániku ZCR a podniku Butiker neboli prioritne chyby funkcionárov v riadení Zväzu i podniku. Obavy vládnej moci vyrastali zo zvyšovania členskej základne a vplyvu Zväzu medzi rómskym obyvateľstvom, z narastania „etnického uvedomovania“, ktoré mohlo v budúcnosti viesť k nastoleniu požiadavky akceptovať Rómov ako národnostnú menšinu. O zániku ZCR nerozhodli členovia Zväzu, zjazd, tak, ako to bolo napísané v stanovách. Zväz a Butiker zanikli z úradného rozhodnutia vládnej moci (Lužica, 2021, s. 46 – 48).

Po roku 1973 zástupcovia Rómov neboli oslovení k diskusiám o riešeníach, ktoré mali dopad na nich i na celú spoločnosť. Podklady k riešeniam tzv. cigánskej otázky pripravovala Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov. Uznesenia navrhovala vláda Slovenskej socialistickej republiky a schvaľovalo Predsedníctvo ÚV KSS.

Zámery ďalšieho postupu skultúrnenia cigánskych obyvateľov do roku 1990

Vychádzajúc z výsledkov dosiahnutých v rokoch 1976 – 1984 pri zabezpečovaní procesu skultúrnenia cigánskych obyvateľov možno do roku 1990 rámcovo určiť nasledovné úlohy:

1. ďalej prehĺbovať predškolskú a školskú výchovu cigánskych detí. Za tým účelom do konca roku 1990 v materských školách s celodennou starostlivosťou zaškolovať 95 % z 3 – 5 ročných detí. V školskej dochádzke cigánskych žiakov dostať sa na úroveň ostatných žiakov a v prospechu na 93 – 95 %. Pritom zvyšovať úroveň vedomostí cigánskych žiakov základných škôl. Pre splnenie tohto cieľa vybudovať z investičných prostriedkov minimálne 5 detských domovov s kapacitou spolu pre 600 cigánskych detí zo zaostaleho rodinného prostredia (z toho vo Východoslovenskom kraji 3, v Stredoslovenskom a v Západoslovenskom kraji po 1) a zo štátneho rozpočtu rekonštrukciou iných budov, resp. prístavbou alebo nadstavbou jestvujúcich detských domovov rozšíriť kapacity spolu minimálne o 500 miest (z tohto počtu vo Východoslovenskom kraji o 300 miest, v Stredoslovenskom a v Západoslovenskom kraji po 100 miest) a v osobitných školách internátnych minimálne o 800 miest (z toho vo Východoslovenskom kraji o 400 miest a v Stredoslovenskom a v Západoslovenskom kraji po 200 miest),
2. znížiť vysokú dojčenskú úmrtnosť cigánskych detí a v rámci plánovaného rodičovstva dosiahnuť podstatné zníženie terajšej vysokej nezdravej populácie cigánskych obyvateľov (nútené sterilizácie, poz. aut.)
3. ďalej zvyšovať ekonomickú aktivitu cigánskych obyvateľov z terajších 77,1 % na 82 – 83 % a v rámci nej najmä zaradenie cigánskych žien do trvalej práce,
4. vytvárať podmienky pre umiestnenie všetkého 14 ročného cigánskeho dorastu do prípravy na povolanie a zabezpečiť jej realizáciu,
5. likvidovať minimálne 2100 cigánskych chatrčí, pričom v Západoslovenskom a v Stredoslovenskom kraji všetky a cigánske rodiny z chatrčí rozptýliť medzi ostatných obyvateľov,
6. vytvárať potrebné podmienky a predpoklady pre predchádzanie protispoločenskej činnosti najmä mladistvých a detí.

Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov bude v období 8. päťročnice prácu spojenú so skultúrnením cigánskych obyvateľov v záujme dosiahnutia uvedených zámerov naďalej dôsledne koordinovať a metodicky usmerňovať, pričom aj naďalej bude venovať osobitnú pozornosť Východoslovenskému kraju (Správa, 1985, s. 12, 13).

Národnostná politika uplatňovaná v Československu za socializmu nedosiahla povahu zblížovania Rómov s väčšinou spoločnosťou. Len v jednom krátkom období hľadania „socializmu s ľudskou tvárou“ vládna moc v rokoch 1968 a 1969 umožnila rómskym aktivistom preukázať svoje schopnosti, že sa dokážu podieľať na riešení tzv. cigánskej otázky. Nasledujúci politický vývoj, tzv. normalizácia tieto snahy zničila. Nenastoli la proklamované vzťahy porozumenia, „súdržskej“ spolupráce, rešpektu a solidarity. Docielila pravý opak. Realizovaná deštruktívna politika docielila stav rozdelenia spoločnosti do protikladu „my“ a „oni“. Socializmus neodstránil tradované historické predsudky, etnickú neznášanlivosť, postupnú deštrukciu a rozklad neuznanej národnostnej menšiny. Dokonaním asimilačného procesu je, že väčšina Rómov na Slovensku prijala podriadený spoločenský status, že v štáte, kde po stáročia žijú, nie sú vítaní a rešpektovaní. Tzv. cigánski občania boli kontinuálne považovaní za kultúrne a sociálne zaostalú skupinu obyvateľstva nemajúcu potenciál podieľať sa na riešení dlhodobu neriešených problémov, ktoré sa ich bytostne týkali.

Svedectvo

Žena skríkla: Krátko sme žili ako ľudia a znovu nás čaká hlad. Začalo sa postupné rozpredávanie vecí: prvé išlo auto, potom kusy nábytku, jedno po druhom, usilovali sa nás vyhladovať, zničiť, rok nám ani robotu nedali, ži, ako chceš, hoci aj zgegni. Dostali nás do ohromnej izolácie, v autobuse sa každý bál čo i prisadnúť si ku mne, nasadili na nás tajného, ktorý podával správy na ŠtB, volávali ma na výsluchy, kde skúmali moje písmo, chceli ma nachytať, hodiť do lochu, bol som zradca, zločinec bez práva, bez akejkoľvek možnosti obrany, a tak sme sa dostali tam, kde sme už raz boli, znovu prišiel hlad. Prijali ma na prácu v obchode, ale trvalo to krátko, iba do najbližšieho kádovania, hneď som letel, znovu som bol na ulici, ba i ten, čo ma do roboty zobral, mal z toho zle...(Didi, 2004, s. 273).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Butiker – výrobný podnik, družstvo (buti, róm. práca). Anton Facuna popri Zväze Cigánov-Rómov založil výrobný podnik s dvanástimi pobočkami na Slovensku a v Čechách. Butiker sa orientoval na vývoz pracovnej sily zo Slovenska do Čiech, tradičné rómske remeslá (kováčstvo, zámočníctvo), výrobu tehál, stavebníctvo, autodopravu. V čase zániku ZCR (1973) zamestnával cca 600 pracovníkov, vo veľkej väčšine Rómov.

CHARTA '77 – občianska iniciatíva založená Václavom Havlom a Janom Patočkom v normalizačnom Československu. Chartisti kritizovali vládnu moc za nedorozúvanie ľudských a občianskych práv a náboženských slobôd. Apelovali na vládnu moc, aby umožnila Rómom získať status národnostnej menšiny. Chartu podpísalo 1883 osôb, ktorí boli štátnou Bezpečnosťou prenasledovaní. Mnohí skončili vo väzniciach, prípadne emigrovali do demokratických štátov. Chartisti sa nazývali disidentmi.

Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov – komisia vznikla v roku 1969. Bola poradným a iniciatívnym orgánom vlády, ktorý zabezpečoval prípravu a koordináciu opatrení vlády na úseku riešenia tzv. cigánskej problematiky. Predsedom komisie boli zvolení ministri sociálnych vecí a zdravotníctva. Členmi boli menovaní námestníci ministrov a predsedovia významných spoločenských organizácií. Okrem tajomníka komisie Imricha Farkaša

po zániku ZCR nebol do komisie menovaný rómsky člen. Až v roku 1988 prvými rómskymi členmi komisie boli menovaní Helena Jonášová a JUDr. Vincent Danihel. Komisia zanikla v roku 1991.

Národný front v SSR – do roku 1990 združoval politické strany (Komunistická strana, Strana slobody, Strana slovenskej obrody) a spoločenské organizácie pod vedením a kontrolou komunistickej strany.

Päťročnica – päťročný plán rozvoja národného hospodárstva za socializmu na obdobie piatich rokov. Posledný, deviaty neúplný päťročný plán sa realizoval v rokoch 1986 – 1990.

Politická normalizácia – historický, politický proces v Československu, ktorý od roku 1968 viedol k zastaveniu demokratizačného procesu a k znovunastoleniu a upevneniu spojenectva so Sovietskym zväzom a s ostatnými socialistickými štátmi.

Štátna bezpečnosť – ŠtB – vznikla v roku 1945. V rokoch 1948 – 1990 tajná, neuniformovaná zložka ministerstva vnútra, bola nástrojom represie komunistickej strany udržiajúca totalitný režim.

Totalitarizmus – politický režim v štáte založený na presadzovaní jednej ideológie a moci vo všetkých sférach spoločnosti presadzovaný často násilnými a bezprávnymi metódami.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Poznáte dôvody, prečo sa vládna moc zamerala na kočujúcich Rómov?
2. Z akých dôvodov bol zákon č.74/1958 protiústavný?
3. Čoho sa skryto obávala vládna moc, keď sa rozhodla z moci úradnej zrušiť Zväz Cigánov-Rómov?
4. Bolo rozhodnutie o likvidácii Zväzu Cigánov-Rómov a Butikeru správne alebo nesprávne?
5. Aké úlohy plnila štátna bezpečnosť za socializmu?
6. Porovnajte a hľadajte zhodu v troch definíciách, ktoré vznikli v troch politických systémoch: v demokratickom, v nacistickom, v socialistickom.

Zákon č.117/1927 o potulných cikánech.

Paragraf 1. Za potulné cikány podľa tohto zákona pokládajú sa cikáni z miesta na miesto se toulajúci a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí, a to v obojím případe i tehdy, mají -li po část roku – hlavně v zimě – stálé bydliště.

Vyhláška ministerstva vnútra SR zo dňa 18.júna 1940, ktorá určuje pojem Cigán.

Pod Cigánom má sa rozumieť podľa § 9 nariadenia s mocou zákona č.130/1940 SL.z. iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po oboch rodičoch, ktorý žije životom kočovným, alebo usadlým síce, avšak sa vyhýba práci.

Zákon č.74/1958 o trvalom usídlení kočujúcich osôb.

Paragraf 2. Kočovný spôsob života vedie ten, kto sa v skupinách alebo jednotlivo túla z miesta na miesto a vyhýba sa statočnej práci alebo sa živí nekalým spôsobom, a to i vtedy, ak je v niektorej obci hlásený na trvalý pobyt.

OSOBNOSTI

Ján Cibul'a (1932, Klenovec – 2013, Bern, Švajčiarsko). Absolvent štúdia medicíny na UK v Bratislave (1957). Najbližší spolupracovník Antona Facunu, už v 50. rokoch sa snažil presadiť spoločenskú emancipáciu Rómov. V roku 1968 emigroval do Švajčiarska a aktívne sa zapojil do medzinárodného rómskeho hnutia. Patril medzi zakladateľov a bol zvolený za viceprezidenta Svetového kongresu Rómov v Londýne (1971). Na II. kongrese v Ženeve (1978) Svetový kongres Rómov nahradila organizácia Medzinárodná rómska únia (IRU), ktorej bol zvolený za predsedu. Od roku 1979 zastupoval IRU v Ekonomickej a sociálnej rade pri OSN v New Yorku. V roku 1985 získal Kultúrnu cenu kantonu Bern ako druhý cudzinec po fyzikovi Albertovi Einsteinovi. V roku 2020 Prezidentka SR Zuzana Čaputová udelila MUDr. Jánovi Cibul'ovi Rad bieleho dvojkríža I. triedy in memoriam.

Elena Lacková (1921, Veľký Šariš – 2003, Košice). Rómska spisovateľka a dramatická píšuca v rómskom a v slovenskom jazyku. Osvetová pracovníčka, propagátorka rómskej kultúry. Ako jediná rómska žena sa zúčastnila prvého zjazdu Zväzu Cigánov-Rómov. Predsedníčka Okresného výboru ZCR v Prešove. Autorka a režisérka prvej rómskej divadelnej hry Horiaci cigánsky tábor – Jagalo romano taboris (1948), Autorka autobiografie Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou (1997), autorských rómskych rozprávok, poviedok a rozhlasových hier. V roku 1990 bola zvolená za predsedníčku organizácie „Kultúrny zväz občanov rómskej národnosti“. V roku 1993 bola prijatá do Spolku slovenských spisovateľov. V roku 2000 prezident SR Rudolf Schuster udelil Elene Lackovej Rád Ludovíta Štúra III. triedy.

Ludovít Didi (1931, Púchov – 2013, Vrábľa). Učiteľ, disident, účastník protikomunistického odboja. V roku 1974 bol pre politické názory prepustený zo zamestnania. V roku 1980 ako jediný Róm s manželkou Máriou podpísali Chartu '77, stali sa disidentmi, boli sledovaní Štátnou bezpečnosťou. Po roku 1989 rehabilitovaní. Ako literát začal tvoriť na dôchodku. Je autorom prvého autobiografického rómskeho románu Príbehy svätené vetrom (2004). Je autorom ďalších troch románov. V roku 2023 udelila prezidentka Zuzana Čaputová Ludovítovi Didimu Rad Ludovíta Štúra III. triedy in memoriam.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Autonómia – napr. samospráva na národnostnom princípe v určitom regióne, administratívnom území, na ktorom žije vyšší počet príslušníkov národnostnej menšiny.

Lobing – proces vyjednávania, ovplyvňovania štátnych i súkromných subjektov v prospech určitých občianskych, komunitných iniciatív.

Reparácie – finančné odškodnenie za prenasledovanie, za tzv. otrockú prácu v pracovných táboroch a fyzickú likvidáciu, napr. pre preživších Rómov, prípadne ich potomkov v rokoch druhej svetovej vojny.

Sinti, Sintovia – subetnická skupina Rómov žijúca hlavne v Nemecku. Ich jazyk sintska rómčina je ovplyvnený nemeckým jazykom. Sintovia majú väčšinou nemecké mená a priezviská.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Na príklade likvidácie Zväzu Cigánov-Rómov a podniku Butiker charakterizujte činnosť vládnej moci v ostatných socialistických štátoch.
2. Na ktoré problémy sa zamerali rómske organizácie v Nemecku a vo Francúzsku?
3. Aké výsledky dosiahli medzinárodné kongresy v Londýne (1971), v Ženeve (1978), v Göttingene (1981) a vo Varšave (1990)?
4. Poznáte dôvody vnútorných rozporov medzi jednotlivými predstaviteľmi a skupinami Rómov?

OSOBNOSŤ

Romani Rose (1948, Heidelberg, Nemecko). Sintskej Róm, pôvodným zamestnaním obchodník, bol v roku 1982 zvolený za predsedu Ústrednej rady nemeckých Sintov a Rómov. Od roku 1988 bol členom výboru Medzinárodného hnutia proti diskriminácii a rasizmu (MADR). V roku 1991 založil a vedie Dokumentačné a kultúrne centrum nemeckých Sintov a Rómov. Nadviazal na aktivity svojho otca Oskara Roseho a strýka Vinzenza Roseho, ktorí v roku 1972 založili prvú Asociáciu nemeckých Sintov a lobovali u západonemeckých štátnych orgánov za vojnové odškodnenie nemeckých Sintov a Rómov a ich občianske práva. Po ich smrti v roku 1995 dosiahol Romani Rose uznanie národnostných práv pre Sintov a Rómov žijúcich v Nemecku.

DOPLŇUJÚCI TEXT

Skúsenosti a dosiahnuté výsledky minulých rokov (80. roky, poz. aut.) dokázali, že úsilie a pokusy spoločnosti, bývalého socialistického štátu adaptovať či postupne spoločensky integrovať rómskych obyvateľov medzi ostatnú väčšinovú populáciu neboli celkom realizované preto, že v tomto procese nešlo iba o sociálno-ekonomickú, a tým tzv. kultúrnu zaostalosť tejto minority, ale že ide predovšetkým o interetnický problém, o problém vzájomnej koexistencie odlišných kultúr a o prekonanie vážnych predsudkov v oblasti vzájomných vzťahov brzdiacich tento proces. Napriek tomu, že sa dosiahli výrazné úspechy vo zvýšení a skvalitnení sociálno-ekonomického postavenia a životnej úrovne väčšej časti Rómov, napriek tomu, že toto postavenie bolo teoreticky jedno z najlepších aj v medzinárodnom porovnaní, celková problematika tejto minority narastala v mnohých ďalších smeroch. Predchádzajúce postupy neboli dostatočne dôsledné, komplexné a nevychádzali z hlbšieho vedeckého poznania ani z rešpektovania špecifik rómskeho etnika (Jurová, 1993, s. 106).

Až na sklonku vlády komunistickej strany na konci 80. rokov sa rómski aktivisti prepracovali pre obhajobu svojich emancipačných snáh k najvyšším štátnym funkcionárom v Prahe. V Bratislave na ÚV KSS by ich pravdepodobne nikto neprijal. Po utajených rokovaníach s rómskymi aktivistami predložil vplyvný funkcionár KSČ Karel Hoffmann na rokovanie ÚV KSČ Správu o stave a tendenciách riešenia rómskej problematiky. V Správe sa používa výhradne pomenovanie Rómovia. Integrácia nemohla byť chápaná len ako zlepšenie sociálnych podmienok bez podpory rómskej kultúry. Autori Správy argumentovali vývojom v zahraničí, oproti ktorému riešenia v Československu stagnovali. Správa pre totalitnú moc však prišla neskoro. Politický vývoj v nasledujúcich mesiacoch nabral na obrátkach. S výnimkou vzniku časopisu *Lačno lav – Dobré slovo a putovnej výstavy „Cikáni – romské etnikum v Československu“* sa z uznesenia PÚV KSČ z 3. februára 1989 už nič nerealizovalo. Tzv. „prelomové“ uznesenie KSČ nebolo prijaté politikmi jednoznačne. U niektorých funkcionárov najmä zo slovenskej strany vyvolalo odpor (...). Na Slovensku sa žiadny komunistický funkcionár nezaťažoval právami žiadnej národnostnej menšiny. Napriek vysokej závažnosti len v časoch, keď sa národnostné menšiny (maďarská) ozvali, byrokratická štátna mašinéria sa skoncentrovala a rozhodla sa problém riešiť. Ministerstvá, národné výbory väčšinou neplnili vládne uznesenia, lebo menšinový problém v konečnom dôsledku bol vždy štatisticky marginálny a plány z politbyra komunistickej strany väčšinou nereálne (Lužica, 2021, s. 76, 77).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Interkulturalizmus – podporuje dialóg, výmenu kultúrnych hodnôt medzi dvoma i viacerými kultúrami.

Mašinéria – zložitá byrokratická organizácia, inštitúcia.

Predsudky – názor, ktorý nie je založený na objektívnom poznaní, ale na predpoklade, zjednodušenej skúsenosti. Negatívne predsudky môžu viesť k intolerancii, diskriminácii osôb, menšín.

Prečo nemohli byť Rómovia za socializmu národom?

Po celé obdobie totalitnej vlády komunistickej strany rezonovala otázka, či Cigáni-Rómovia sú národom, národnostnou menšinou, zaostalou sociálnou skupinou. Národnostná politika v Československu vychádzala z teórie a praxe národnostnej politiky Sovietskeho zväzu. Vladimír Il'jič Lenin formuloval proces „splývania národov“, ktorý smeroval k splynutiu všetkých národov z vlastnej vôle. Jeho nástupca Josif Visarionovič Stalin vytvoril asimilačnú líniu „splývania národov s národnosťami“ na báze dobrovoľného vyrovnávania rozdielov vyplývajúcich z početnosti, hospodárskej, politickej a kultúrnej nerovnosti. „Malé národnosti“ nemohli vytvoriť štáty, zostali odkázané na „splynutie“ s väčšinovými národmi. Existencia niektorých kultúrnych prejavov (jazyk, folklór, psychické rysy) nezaručili riešiť problematiku rómskej etnicity ako národnostnú.

OTÁZKY

1. Čo si predstavujete, keď sa povie rómska kultúra?
2. Rozprávate sa so svojimi rómskymi spolužiakmi?
3. Je správny názor, že národnostná menšina nemá právo na vlastnú existenciu a rovnocenné spolunažívanie s väčšinou?

ÚLOHA

1. Porovnajte a vymenujte rozdiely v organizovaní života Rómov žijúcich v Bulharsku a v Holandsku.

V Bulharsku žilo 250 tisíc Rómov. Na základe vládneho uznesenia z roku 1958 bolo zrušené kočovanie. Vlastenecký front (mal rovnaké zameranie ako Národný front u nás, poz. aut.) pomáhal zapojiť rómskych občanov do nerómskych organizácií zameraných na prácu s deťmi, mládežou a ženami. Vďaka industrializácii sa mnoho rómskych mužov zamestnalo v závodoch v robotníckych povolaniach. V obciach s vysokou koncentráciou rómskych rodín sa otvárali internátne materské a základné školy, v ktorých sa povinne vyučoval len bulharský jazyk. Intenzívna práca s rómskymi rodičmi dosiahla, že až 80 % rómskych detí dosiahlo úplné základné vzdelanie. V Bulharsku snahy o založenie samostatnej rómskej organizácie boli zakázané (MV SR, SNA, f. Úrad vlády SSR 1972, kartón č. 79, Mezinárodní přehled).

V Holandsku zákon z roku 1918 zakázal bývanie v chatrčiach. Povolené bolo bývanie v obytných vozoch (maringotka) a na lodiach. Zákon z roku 1968 stanovil podmienky pre zlepšenie sociálnej situácie obyvateľov obytných vozov. Obec dostala na starosť údržbu verejného stanoviska (parkovisko) pre obytné vozy. Stanovisko malo predpísaný pevný povrch, verejné osvetlenie, samostatný vodovod, sanitárne zariadenie, práčovňu, spoločenskú miestnosť, ktorá sa využívala pre rôzne rodinné aktivity kočujúcich osôb. Kočovníci nezaložili žiadnu významnejšiu organizáciu. Školská dochádzka bola dobrovoľná (Tamtiež, 1972, Mezinárodní přehled).

OSOBNOSTI

Emil Ščuka (1957, Poprad). Právnik, rómsky aktivista. V roku 1987 vydával prvé rómske noviny Lil (List). V roku 1988 založil v Prahe prvý rómsky divadelný súbor Amare Roma. Zakladateľ a predseda politickej strany Rómska občianska iniciatíva – ROI (1990). V rokoch 2000 – 2004 predseda International Roma Union (po J. Cibulovi druhý predseda pochádzajúci zo Slovenska). Autor schváleného návrhu kongresom IRU vo Varšave (1990) uznať 8.apríl ako Medzinárodný deň Rómov.

Anna Jurová (1953 – 2018). Historička, archivárka. Autorka monografie Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945 (1993) a archívnych prameňov Rómska problematika 1945 – 1967 (1996).

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Azyl – ochrana cudzincov prenasledovaných v štáte, kde nie sú občanmi. Z rasových, etnických, náboženských, politických, sociálnych, vojnových príčin sa nechcú a nemôžu vrátiť do štátu, v ktorom sú občanmi.

Etnické čistky – realizácia politiky štátu, ktorý prenasleduje, eliminuje nechcené rasové, etnické, náboženské, sociálne skupiny pomocou nútených deportácií, vysídlení, psychického a fyzického násillia. Cieľom etnických čistiek je vytvoriť územie obývané obyvateľstvom jednotnej etnickej identity.

Migrácia – pohyb ľudí cez hranice štátov vyvolaný vojnovým konfliktom, krízovou ekonomickou a sociálnou situáciou, politickou neslobodou. Prenasledovanie rasových, etnických, náboženských, sociálnych menšín.

Pogrom – pôvodne protižidovské akcie v cárskom Rusku (pogrom z rus. jazyka pohroma). Násilná akcia, útok vyvolaný rasovou, etnickou, náboženskou nenávisťou. Fyzické napadnutie spojené s robovaním, získaním alebo zničením majetku napadnutého.

Rasizmus – ideológia propagujúca nerovnosť ľudských rás (nadradené, podradené). Rasizmus delí ľudí podľa vizuality (napr. farba pleti) a vrodenej vlastností, ktoré sú charakteristické a nemenné pre určitú rasu alebo etnicitu. Napr. Rómovia môžu byť rasovo i etnicky prenasledovaní napriek faktu, že patria do indoeurópskej rasy.

Skinheads, skíni – skupiny tzv. Skinheads (holé hlavy, vyholení) sa objavili vo Veľkej Británii v 60. rokoch 20. storočia. Postupne získavali prívržencov v Západnej Európe, v Severnej Amerike. Pôvodne apolitické skupiny robotníckej mládeže sa zamerali proti ekonomickým migrantom a príslušníkom sociálne vyšších vrstiev spoločnosti. Neskôr sa ideologicky štiepili a začali sa hlásiť k extrémnym pravicovým i ľavicovým stranám. Medzi nimi sú neonacisti, neofašisti, nacionalisti, patrioti, anarchisti i tzv. multikulturalisti, ktorí nevyvolávajú konflikty a nehlásia sa k extrémnym skupinám. Na Slovensku najmä v 90. rokoch skíni vyvolávali konflikty a fyzicky napádali najmä Rómov.

OTÁZKY

1. Z akých dôvodov prichádzali migranti do západoeurópskych krajín?
2. Čo sa stalo s Rómami v Rumunsku na začiatku 90. rokov? Aké to malo dôsledky?
3. Ako reagovali nemecké médiá a verejnosť na migráciu Rómov?

DOPLŇUJÚCI TEXT

FENOMÉN „DOUBLE MARGINALIZATION“

V prípadoch niektorých rómskych osád alebo v prípade socio-priestorovej marginality územia dochádza k socio-anomickému stavu až so 100 percentnou nezamestnanosťou. Vzniká tak situácia, ktorá v podmienkach Slovenska dostala názov „hladová dolina“, teda existencia územia s „viditeľnými ostrovčekmi chudoby“. V „hladovej doline“ hrozí situácia totálnej sociálnej dezorganizácie a utvárania kultúry chudoby ako jediného možného spôsobu účinnej adaptácie na vzniknutú situáciu. Vo svojich dôsledkoch to vedie k vyformovaniu tzv. underclass, a to tak urbánnemu, ako aj rurálnemu (...). Po roku 1989 sa zdedená marginalizácia regiónov (po socialistickej ére, poz. aut.) prehĺbila a zároveň zasiahla aj iné, nové regióny. Zasiahnuté sú kompaktné, najmä hraničné územia severného, južného a východného Slovenska. Práve tieto oblasti sú etnicky a národnostne zmiešanými oblasťami, čím marginalizácia nadobúda aj etnickú a politickú dimenziu. Marginalizované oblasti sú charakteristické niekoľkými spoločnými znakmi: vysokou mierou nezamestnanosti, vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti a vysokou mierou sociálnej odkázanosti (...). Stratégie segregovaných Rómov orientované na prežitie robia z nich závislých, odkázaných. Závislosť má materiálnu povahu, pretože celé ich prežitie je závislé od štátnych dávok sociálnej pomoci. Rovnaké riziko však hrozí aj pre vytvorenie sociálnej závislosti, teda závislosti od iných ľudí. „Double marginalization“ Rómov je sprevádzaná efektom znásobenej závislosti – materiálnej aj sociálnej. Zdvojená, znásobená závislosť znamená neschopnosť akejkoľvek aktivizácie, participácie, znamená stratu sebadôvery a sebaúcty (Radičová, 2002, s. 90, 91).

MIGRÁCIA RÓMOV ZO SLOVENSKA DO KRAJÍN EURÓPSKEJ ÚNIE

Rasová diskriminácia, porušovanie ľudských práv, útoky zo strany príslušníkov hnutia skinheads, nezamestnanosť, sociálne vylúčenie, pretrvávajúca nevzdelanosť, nezáujem kompetentných orgánov boli najčastejšie uvádzané ako dôvody žiadostí slovenských Rómov o azyl v krajinách EÚ. Napriek skutočnosti, že z právneho hľadiska Rómovia nie sú na Slovensku diskriminovanou menšinou, treba pripustiť existenciu latentnej diskriminácie. V niektorých individuálnych prípadoch boli dokonca dôvody žiadosti o azyl uznané ako oprávnené a žiadatelia dostali štatút utečenca (napríklad vo Veľkej Británii, v Belgicku, v Dánsku). Migrácia „slovenských občanov rómskej národnosti“ do krajín EÚ sa nestala prekážkou pre vstup Slovenska do EÚ, ale do určitej miery ho komplikovala. Tak isto sa ukázalo, že Slovensko tzv. rómsky problém dokáže riešiť len v rámci medzinárodnej spolupráce.

Prví žiadatelia o azyl sa objavili vo Veľkej Británii v roku 1996, v období rokov vlády strany Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS). Vláda premiéra Vladimíra Mečiara výrazne okliešťovala práva národnostných menšín, neplnila kritériá pre vstup Slovenska do EÚ. Najvyšší počet žiadateľov o azyl bol v rokoch 1998 – 2001 a v zníženom počte pokračuje aj v ďalších rokoch. Najviac žiadateľov o azyl v uvedenom období bol do Belgicka (5044), Veľkej Británie (2391), Holandska (2041), Fínska (2231), Dánska (1399), Nórska (1708), Česka (1970), Írska (777), Švédska (1387) a Nemecka (1124). Spolu 19489 žiadateľov (Divinský, 2004, s. 35). Menší počet žiadal o udelenie azylu vo Francúzsku, Rakúsku, Švajčiarsku.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Anómia – nezákonnosť, sociálny stav rozkladu noriem sociálneho konania v spoločnosti. Negatívna anómia vzniká ako následok náhlych ekonomických zmien.

Double marginalization – dvojitá marginalizácia vylučuje určitých jedincov, skupiny zo všetkých sfér spoločenského života.

Kultúra chudoby – špecifická kultúra (subkultúra) sociálne vylúčených jedincov a skupín, ktorá sa prenáša z generácie na generáciu. Kľúčovým prvkom kultúry chudoby je, že chudobní ľudia sa neangažujú a nezačleňujú do spoločenských inštitúcií.

Underclass – podtrieda, najnižšie postavená, znevýhodnená vrstva spoločnosti.

PRÍPADY

V roku 1995 skupina skínov v Žiari n. Hronom upálila 16 ročného Mária Goralu, ktorý sa stal prvou uznanou obeťou rasovo motivovaného násilia na Slovensku. Najvyšší udelený trest bol stanovený na 7,5 roka nepodmienečne. Ostatní pätnásti spolupáchatelia boli odsúdení na tresty od 24 do 6 mesiacov.

V roku 1996 osemnásťročný nezamestnaný skín v Handlovej zavraždil Gustáva Baláza a ťažko poranil jeho syna. Páchateľ pri výsluchu uviedol, že ho mrzí, že syn prežil. Súd ho odsúdil na 11,5 roka v najťažšej nápravno-výchovnej skupine. Po mnohých rasovo motivovaných konfliktoch so skínmi sa v Prievidzi a v Handlovej Rómovia organizovali do občianskych hliadok.

V roku 1997 samosprávy východoslovenských obcí Ňagov a Rokytovec prijali všeobecné záväzné nariadenie, ktoré zakázali miestnym Rómom vstup do obcí. Národná rada SR a generálny prokurátor sa odmietli prípadom zaoberať. Až v máji 1999 obecné samosprávy po výmene vlády museli diskriminačné nariadenia zrušiť.

V roku 1998 odmietol mestský úrad v Jelšave prihlásiť na trvalý pobyt päť rómskych rodín aj napriek zabezpečenému bývaniu. Rómovia v meste tvoria 37 % a mestské zastupiteľstvo týmto spôsobom chcelo zabrániť zvyšovaniu ich počtu v meste a jeho premene na „rómske mesto“.

V roku 1999 zástupcovia Helsinského výboru pre ľudské práva na Slovensku a Nadácie Inforoma prezentovali výsledky ročného monitoringu rasovej neznášanlivosti voči Rómom. Okresy Prievidza a Rimavská Sobota boli hodnotené ako najrizikovejšie. Oba okresy vykazovali vysokú nezamestnanosť. Okres Rimavská Sobota je dlhodobo najrizikovejším, najchudobnejším okresom na Slovensku.

V roku 2000 štyria skíni v Žiline bejzbalovými palicami napadli vo vlastnom byte Anastáziu Balážovú a jej dcéru. Matka 8 detí ťažkým zraneniam v nemocnici podľahla. Členovia rodiny získali politický azyl v Belgicku. 20 ročný hlavný páchateľ bol odsúdený na 7 rokov nepodmienečne. Súd však neobžaloval štyroch skínov z rasovo motivovaného činu.

Podľa policajnej štatistiky v roku 2000 zaevidovali 35 rasovo motivovaných činov voči Rómom. Polícia objasnila 25 prípadov a obvinila 165 osôb. Väčšina útočníkov boli skíni a viac ako polovica z obvinených nebola plnoletá. V rokoch 1996 – 2001 bolo za ťažké ublíženie na zdraví odsúdených 15 osôb, za vraždu s rasovým motívom odsúdených 6 osôb (Lužica, 2020).

OTÁZKY

1. Aké životné podmienky majú ľudia v „hladových dolinách“?
2. Prečo sa chudobní ľudia nemôžu vymaniť z kultúry chudoby?
3. Poznáte vo svojom okolí Rómov, ktorí odchádzajú za prácou do zahraničia?
4. Máte v rodine niekoho, kto pracuje v zahraničí?
5. Poznáte vo svojom okolí prípad slovného, fyzického napadnutia Róma/Rómov?

DOPLNKOVÝ TEXT

26. novembra 1989 na masovej demonštrácii v Prahe vystúpili rómski aktivisti Emil Ščuka a Jan Rusenko s prehlásením na podporu spoločenských zmien. Vyzvali väčšinu vŕ spoločnosť na prijatie Rómov do rodiacej sa demokratickej spoločnosti. Odstránenie komunistického režimu vytvorilo podmienky pre politické zmeny v národnostnej politike voči Rómom. Pre Rómov „November 1989“ znamenal nádejný začiatok dosiahnuť úplné občianske a národnostné práva.

V marci 1990 na ministerstve vnútra Českej republiky zaregistrovali prvú rómsku politickú stranu – Rómska občianska iniciatíva (ROI). Za predsedu bol zvolený JUDr. Emil Ščuka. Za podpredsedu zo slovenskej strany bol zvolený PaedDr. Gejza Adam z Košíc, poslanec Federálneho zhromaždenia ČSFR. V školskom roku 1990/91 na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre otvoril PhDr. Karol Seman Katedru rómskej kultúry. V novembri 1990 vyšli prvé dvojazyčné rómske noviny *Roma/Rómovia*. V tom istom mesiaci Václav Havel ako prvý prezident v histórii navštívil dve rómske osady v Letanovciach a v Spišských Tomášovciach. Na konci roku 1990 začali vznikať prvé rómske občianske združenia. Prvým významným združením bol Kultúrny zväz občanov rómskej národnosti (KZORN), a to aj napriek faktu, že Rómovia neboli deklarovaní ako národnostná menšina. Na čele združenia bola spisovateľka Elena Lacková. Od januára 1991 začala vysielaať Československá televízia a rozhlas cyklické dvojazyčné relácie v slovenskom a rómskom jazyku. V máji 1991 rómske združenia vytvorili Asociáciu rómskych kultúrnych organizácií Slovenska (ARKOS) na čele s básnikom Deziderom Bangom. Začala vychádzať periodická a neperiodická tlač a literárne texty rómskych autorov a autoriek v rómskom jazyku. Na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe otvorila romistka doc. PhDr. Milena Hübschmannová, CSc. štúdium rómskeho jazyka. V apríli 1991 zahájilo svoju činnosť prvé rómske múzeum v Brne. Neuskutočnené plány prvej generácie vzdelaných Rómov okolo Antona Facunu, MUDr. Jána Cibulŕu, Miroslava a Tomáša Holomkovcov z Brna zo 60. a 70. rokov sa rýchlo začali plniť.

V januári 1991 Federálne zhromaždenie Československej federatívnej republiky prijalo Listinu základných ľudských práv a slobôd. Týmto aktom sa začal proces uznania etnickej svojbytnosti Rómov v Československu. 9. apríla 1991 vláda Slovenskej republiky uznesením č.153/1991 Zb. prijala „Zásady vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom a ich rozpracovanie v rezortoch školstva, mládeže a športu, kultúry, práce a sociálnych vecí a financií“, ktorými deklarovala rovnoprávnosť Rómov so všetkými národnostnými menšinami na Slovensku. K rómskej národnosti sa pri marcovom sčítaní ľudu prihlásilo v SR 75 802 osôb a v ČR 32 903 osôb.

Posledným významným činom bolo založenie rómskeho profesionálneho divadla Romathan v Košiciach. Prvou riaditeľkou divadla bola Anna Koptová, poslankyňa Slovenskej národnej rady. Prvou premiérou divadla Romathan bola hra Daniely Hivešovej – Šilanovej *Than perdal o Roma/Miesto pre Rómov*.

Vývoj po vzniku Slovenskej republiky 1993 – 1999

Pozitívny vývoj integrácie Rómov do slovenskej spoločnosti sa pribrzdil po vyhlásení samostatnosti Slovenskej republiky 1. januára 1993. Ekonomický prepad, vysoká nezamestnanosť prinútili vládu premiéra Vladimíra Mečiara konať. Uznesením vlády SR č.668/1995 Zb. bol menovaný Splnomocnenec vlády SR na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc. Vymenovaný splnomocnenec Branislav Baláž v návrhu opatrení a úloh nepíše o nezamestnaných občanoch rómskej národnosti, ale o „neprispôsobivých občanoch“, akoby nezamestnanosť bola zapríčinená subjektívnym rozhodnutím neprispôsobivých rómskych občanov. Vláda systematicky znižovala finančné prostriedky určené na podporu národnostných menšín. V roku 1996 získali národnostné združenia 140 miliónov korún. V roku 1997 58 miliónov.

Národná rada Slovenskej republiky schválila 15. novembra 1995 zákon č.270 o štátnom jazyku, ktorý zásadne obmedzoval používanie jazykov národnostných menšín vo verejnom styku. Zákon bol kritizovaný odborníkmi a podľa Ústavného súdu nebol v súlade s Ústavou SR. Výbor NR SR pre európsku integráciu požiadal podpredsedu vlády Jozefa Kalmana, aby inicioval vypracovanie zákona o používaní jazyka národnostných menšín v úradnom a verejnom styku. Vláda argumentovala dostatočným počtom čiastkových paragrafov v rôznych zákonoch o ochrane jazykov národnostných menšín. Až po parlamentných voľbách v júli 1998 po nástupe stredo-pravej koalície vedenej Mikulášom Dzurindom sa situácia zmenila. Programové vyhlásenie vlády v časti „Demokratický právny štát“ konštatuje nutnosť vytvoriť právny rámec, ktorý znemožní vytváranie priestoru pre rôzne formy diskriminácie, sociálneho vylúčovania občanov na základe ich etnicity. V časti „Výchova a vzdelávanie“ vláda garantovala zvýšenie vzdelanostnej úrovne občanov hlásiacich sa k národnostným menšinám. Podobne sa zaviazala riešiť prípravu pedagógov vyučujúcich v jazykoch národnostných menšín. V oblasti národnostných kultúr vláda deklarovala zachovanie a podporu rozmanitosti kultúr v SR. V januári 1998 prezident Michal Kováč Jánovi Berkymu-Mrenicovi udelil ako prvému Rómovi vysoké štátne vyznamenanie Pribinov kríž I. stupňa za zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenska.

Vláda schválila premenovaný názov úradu Splnomocnenca vlády pre riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny, ktorý bol z ministerstva sociálnych vecí a rodiny začlenený do štruktúry Úradu vlády SR. Vznikol post podpredsedu vlády SR pre ľudské práva, menšiny a regionálny rozvoj. Podpredsedom vlády bol vymenovaný Pál Csáky, ktorý 10. februára 1999 vymenoval za splnomocnenca právnika rómskej národnosti JUDr. Vincenta Danihela. Splnomocnenec vlády bol poverený koordinovať plnenie úloh a pravidelne spracovať a predkladať výsledky o plnení opatrení z rezortov a úradov v oblasti ľudských práv, výchovy a vzdelávania, jazyka, kultúry, nezamestnanosti, bývania, zdravotníctva a regionálneho rozvoja vládnej stratégie na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny – 1. etapa.

10. júla NR SR schválila zákon č.184/1999 Zb. o používaní jazykov národnostných menšín. Zákon ustanovil pravidlá používania jazykov národnostných menšín. Zákon považuje za jazyky národnostných menšín jazyk maďarský, rusínsky/ukrajinský, český, poľský, nemecký, rómsky. § 2 určil: ak osoby patriace k národnostnej menšine tvoria podľa posledného sčítania obyvateľov v obci najmenej 20 % obyvateľstva, majú umožnené v tejto obci používať v úradnom styku jazyk menšiny. § 3 určil: poslanec obecného zastupiteľstva má právo používať na rokovaní jazyk národnostnej menšiny. Tlmočenie zabezpečí starosta obce. V roku 1991 bolo na Slovensku 57 obcí s minimálne 20 % zastúpením osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti.

V októbri 1999 sa v Smežanoch stretli zástupcovia viacerých rómskych mimovládnych organizácií. Dohodli sa na vytvorení agentúry pre rómske mimovládne združenia. Perspektívne sa tzv. rómsky mimovládny sektor mal oddeliť od Grémia tretieho sektora (G3S). Výsledkom snáh sa mala dosiahnuť vyššia participácia Rómov na riešení vlastných problémov. Uvedenou úlohou bola poverená Krajská asociácia rómskych iniciatív (KARI) so sídlom v Banskej Bystrici. KARI po svojom vzniku združovala štrnásť občianskych združení, šesť obecných samospráv a diecéznu charitu. Symbolicky, po tridsiatich rokoch sa vrátili ku koncepcii zjednocovania spoločných iniciatív, tak ako sa zorganizovala prvá generácia rómskych aktivistov v roku 1969, keď vlastným pričinením založili Zväz Cigánov-Rómov – Románo Kultúrno Jekhetaniben. Spoločenské a politické podmienky na začiatku miléniového roku 2000 boli výrazne nádejnejšie.

SLOVNÍK ODBORNÝCH POJMOV

Splnomocnenec – osoba poverená konať v mene niekoho. Napr. predsedu vlády.

OTÁZKY A ÚLOHY

1. Porovnajete prístup vlády Vladimíra Mečiara a Mikuláša Dzurindu k Rómom.
2. Za aké zásluhy boli udelené štátne vyznamenania Elene Lackovej, Jánovi Berky-mu-Mrenicovi, Daniele Hivešovej-Šilanovej, Jánovi Cibul'ovi, Deziderovi Bangovi?

OSOBNOSTI

Vincent Danihel (1946 Kátov – 2011 Bratislava). Vyštudoval právo. Mládežnícky funkcionár Zväzu Cigánov-Rómov (1970 – 1973). Člen Komisie vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva (1988 – 1991). Poslanec Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia ČSFR (1990 – 1992). Výkonný predseda Helsinského výboru pre ľudské práva na Slovensku (1991 – 1999). Prvý splnomocnenec vlády rómskej národnosti (1999 – 2001). Zo zdravotných dôvodov a po nezhodách s podpredsedom vlády P. Csákym po vypuknutí migrácie Rómov odstúpil z funkcie.

Daniela Hivešová Šilanová (1952 Bratislava – 2008 Prešov). Redaktorka, poetka, dramatička. Vyštudovala slovenský jazyk a estetiku. Od roku 1991 pracovala v redakcii novín *Romano nevo ľil* a od roku 1992 spolupracovala s divadlom *Romathan*. Autorka divadelných hier *Miesto pre Rómov/Than perdel o Roma*, *Veľký primáš Baro*. Publikovala básnickú zbierku *Cigánske leto* a autorské rozprávky pre rómske deti. V roku 2017 udelil prezident SR Andrej Kiska Daniele Hivešovej-Šilanovej vyznamenanie *Pribinov križ II. triedy in memoriam*.

Ján Berky-Mrenica (1939 Očová – 2008 Bratislava). Koncertný majster a husľový sólista SLUKu. Autorsky upravil rómske ľudové piesne v zbierke *Náne odá lavutari*. Ako prvému Rómovi mu prezident SR Michal Kováč udelil v roku 1998 štátne vyznamenanie *Pribinov križ I. stupňa* za zásluhy o rozvoj kultúry.

Dezider Banga (1939 Hradište – 2022 Bratislava). Básnik, prozaik, pedagóg, redaktor. Stredoškolský učiteľ v Trebišove (1963 – 1969). Od roku 1969 pracoval ako redaktor v Československej televízii, štúdio Košice. Funkcionár Zväzu Cigánov-Rómov (1969 – 1973). Po roku 1989 predseda o. z. *Romani kultura*, šéfredaktor a vydavateľ mesačníka *Roma* a detského časopisu *Luluďi*. Autor 11 básnických zbierok, zostavovateľ 3 výberov z tvorby rómskych autorov a autoriek. Autor učebníc v rómskom jazyku *Romano hangoro*, *Maľovaná rómčina*, scenárista televíznych relácií pre deti. V roku 2010 udelil prezident SR Ivan Gašparovič Deziderovi Bangovi štátne vyznamenanie *Rád Ľudovíta Štúra III. triedy*.

PRÍLOHA

Osobnosti

Elena Lacková

Dezider Banga

Milena Hübschmannová

Anton Facuna

PRÍLOHA

Osobnosti

Ján Cibula

Daniela Hivešová-Šilanová

Literatúra

AUGUSTINI ab HORTIS, Samuel. *Cigáni v Uhorsku – Zigeuner in Ungarn*. I. vyd. 1775. Preklad. Urbancová Viera. Bratislava: Štúdio dd. 1995. ISBN 80-967263-2-3.

COHN, Werner. *Cikáni*. Preklad. Jakoubek Marek. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-008-7.

DANIEL, Bartoloměj. *Dějiny Romů*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. ISBN 80-7067-395-8.

DIVINSKÝ, Boris. *Migration Trends in Selected Countries. Volume V. – Slovakia*. Bratislava: International Organization of Migration, 2004. ISBN 92-9068-185-3.

HORVÁTHOVÁ, Emília. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964.

JUROVÁ, Anna. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress publishers, 1993. ISBN 80-85584-07-7.

KOL.AUT. *Správa o plnení uznesení stranických a štátnych orgánov prijatých na skultúrnenie cigánskych obyvateľov a návrh opatrení na 8. päťročnicu*. Bratislava: Komisia vlády Slovenskej socialistickej republiky pre otázky cigánskych obyvateľov, 1985.

LUŽICA, René. *Rómsky historický kalendár 1918 – 2018*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2020. ISBN 978-80.558-1548-0.

LUŽICA, René. *Zväz Cigánov/Rómov a štátna moc na Slovensku v rokoch 1968 – 1989*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021. ISBN 978-80-558-1723-1.

NEČAS, Ctibor. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-224- 0497-4.

NEČAS, Ctibor. *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2. vyd., 2008. ISBN 978-80-244-1747-7.

RADIČOVÁ, Iveta. *Rómovia na prahu transformácie*. In: Michal Vašečka (ed.). *Čačipen pal o Roma, Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. ISBN 80-88935-41 – 5.

Literatúra

ŠTAMPACH, František. *Cikáni v Československé republice*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1926.

ŠTEFÁNEK, Anton. Základy sociografie Slovenska. Heslo Cigáni. In: *Slovenská vlastiveda*. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1944.

TÁNCOŠ, Július – LUŽICA, René. *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava: IRIS, 2002. ISBN 80-89018-26-2.

ZÁKON č. 74/1958 Sb. In: *Práce mezi cikánským obyvatelstvem*. Praha: Ústav politické výchovy, 1959.

Archív

MV SR, SNA, f. ZC-R, Ustanovujúci zjazd 1969.invent. č. 1

MV SR, SNA, f. Úrad vlády SSR 1972, kart.č.9. *Mezinárodní přehled*.

MV SR, SNA, *Vyhláška ktorou sa určuje pojem Cigáňa*. Úradné noviny, 22. 7. 1940

Zoznam skratiek

f. – fond

IRU – International Roma Union

NF SSR – Národný front Slovenskej socialistickej republiky

NR SR – Národná rada Slovenskej republiky

MV SR – Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky

PÚV KSČ – Predsedníctvo ústredného výboru Komunistickej strany Československa

SCR – Svaz Cikánů/Romů

SNA – Slovenský národný archív

SLUK – Slovenský ľudový umelecký kolektív

ŠtB – Štátna bezpečnosť

ÚV KSČ – Ústredný výbor Komunistickej strany Československa

ÚV KSS – Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska

ZCR – Zväz Cigánov/Rómov

ISBN 978-80-565-1575-4

9 788056 515754